

UDK 930.2(47)»1990—1991«
Pregledni članak
Primljeno: 15. I. 1992.

Nove teme i pristupi u sovjetskoj historiografiji 1990. i 1991. godine

ANDREJ ČEBOTAREV

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Krupne političke promjene u SSSR-u proteklih godina odrazile su se i na sovjetsku historiografiju. Na temelju monografija i rasprava objavljenih u vodećim povijesnim i drugim stručnim časopisima 1990. i 1991. godine analizira se konkretan karakter tih promjena i njihovo kvalitativno značenje.

Primjetan je velik interes za građansku historiografiju, što se očituje u velikom broju ponovljenih izdanja ili reprinteda povijesnih djela objavljenih na početku ovoga stoljeća.

Mnoga historiografska pitanja iz ruske povijesti prije revolucije, a naročito sovjetske, počela su se tumačiti drukčije od dosadašnjih službenih interpretacija.

Otvorene su mnoge do sada zabranjene teme koje su u promatranom razdoblju postale predmetom proučavanja i diskusija.

Sovjetsku historiografiju promatranog razdoblja karakterizira početak procesa dezideologizacije u tumačenju povijesnih zbivanja.

Vodile su se metodološke diskusije o zadacima koje mora riješiti sovjetska historiografija na teoretskom planu. Pojedini autori već primjenjuju moderne istraživačke metode, ali je za njihovu širu primjenu potrebno duže vrijeme.

Znatan dio do sada rezervatne arhivske građe stavljen je na raspolaganje znanstvenicima, što je omogućilo objavljivanje rasprava o broju žrtava gladi, koncentracionih logora i o drugim do sada zabranjenim temama.

Nastavlja se objavljivanje povijesnih izvora i proučavanje pomoćnih povijesnih znanosti. Veliki metodološki pomak omogućili su politički faktori dopuštajući objavljivanje povijesnih izvora, memoarske, arhivske i bibliotečne građe koja je nastala na protivničkoj strani u građanskom i II. svjetskom ratu.

Za Hrvatsku u sovjetskoj historiografiji postoji interes, posebno među slavistima specijaliziranim za povijesnu problematiku, ali u usporedbi s drugim zemljama jugoistočne Europe Hrvatska još nije onoliko zastupljena koliko bi trebalo.

1. Uvodna razmatranja

Politička kriza u SSSR-u, koja je rezultirala nedavnim raspadom te države, izazvala je promjene u svim segmentima društvenog života, pa tako i u znanosti. U ovom se prilogu registrira dio promjena u sovjetskoj historiografiji u protekle dvije godine, odnosno za posljednje dvije godine postojanja SSSR-a, i nastoji istražiti na što se te promjene konkretno odnose te kakvo im je *kvalitativno* značenje.

Nova ruska historiografija, kao i druge nacionalne historiografije na teritoriju raspadnutog imperija, uvelike su uvjetovane dojučerašnjim historiografskim nasljedem. U tom kontekstu zanimljivo je osmotriti tendencije koje su se očitovale u sovjetskoj¹ historiografiji u tijeku posljednje dvije godine, kada je proces oslobađanja od komunističke ideologije ušao u posljednju i najaktivniju fazu, te na temelju toga ustanoviti s kakvim historiografskim nasljedem stupa ruska historiografija u svoj novi život. Sovjetska se historiografija posljednjih godina znatno promijenila, te je osim temeljnih ideoloških postavki, koje je napustila kao posljednje s političkom promjenom sistema, postupno već i potkraj socijalističkog razdoblja imala sve manje elemenata koji su je prethodnih desetljeća opredjeljivali.

Uzajamni je odnos historiografije i politike interakcijski. Dok je politika u proteklim godinama otvarala za historiografiju sve veće slobode, historiografija je djelovala na politiku i ubrzavala tempo njezinih promjena. Budući da za sada nisu poznati mnogi elementi mehanizma tih promjena, dubljoj se analizi još ne može prići. Stoga se čini prikladnijim u ovom trenutku promatrati historiografiju na pojavnj razini, te samo registrirati njezino stanje i pravce kretanja. Upozoravanja na neke analogije nisu se mogla uvijek izbjeći budući da promjene u sovjetskoj historiografiji proteklih godina nisu niz izdvojenih činjenica nego sastavni dio jednoga općeg procesa.

Nije jednostavno ni lako u jednom osvrtu dati opću karakteristiku tako opsežne historiografije kulturno i civilizacijski specifične zemlje kakav je bio dosadašnji SSSR, odnosno nekadašnja i sadašnja Rusija. Za sveobuhvatan prikaz cjelovite historiografije trebalo bi mnogo više prostora. Zato smo smatrali primjerenijim ograničiti se samo na promjene u odnosu na dosadašnje stanje, i konstatirati nove teme, interpretacije, tonove i naglaske koji su se

¹ Koliko je teško pisati o zbivanjima koja još teku i o historiografiji koja se mijenja (ili se tek počela mijenjati), ili možda nestaje dok na njezinu mjestu nastaje jedna sasvim nova, osjeća se i iz same terminološke odrednice pojma. Hoće li se govoriti o »sovjetskoj« ili »ruskoj« historiografiji, ne ovisi samo o postavljanju problema u ovoj raspravi nego i u službenom nazivu države, a taj se također mijenja upravo u ovo doba. Inače je pitanje dosta komplicirano. Što je specifično rusko u jednoj marksističkoj historiografiji, zasnovanoj dakle na anacionalnoj (ili internacionalnoj) ideologiji, i smije li se ona nazivati ruskom? S druge pak strane, kako izraziti njezino specifično razlikovanje od primjerice ukrajinske ili koje druge historiografije u dosadašnjem SSSR-u? Je li jezik na kojem se publicira dovoljan kriterij za atribuiranje pojmom koji je nosilac nacionalnog i etničkog značenja? Zamršenost toga pojmovlja odražava primjerice i naslov knjige »Povijest sovjetskih Nijemaca«, iz kojega je jasno da je riječ o Nijemcima u SSSR-u ali nije jasno na koje se vrijeme knjiga odnosi: da li samo na sovjetsko razdoblje ili na doba prije revolucije. Zato se u ovoj raspravi upotrebljava pojam »sovjetski« pri označavanju historiografske produkcije u 1990. i 1991. godini, a »ruski« u vremenskoj projekciji na prošlost i budućnost.

mogli čitati u toj historiografiji u tijeku posljednje dvije godine. Tempo političkih i društvenih promjena toliko se intenzivirao da se u ovom trenutku više nema smisla osvrnati na razdoblje prvih godina preustrojstva odnosno »perestrojke«.²

Predmet su ovoga osvrta, dakle, nova pitanja koja je pokrenula sovjetska historiografija u 1990. i 1991. godini prema objavljenim i najavljenim monografijama i raspravama u stručnim glasilima. A budući da ni sve novopokrenute teme nije moguće registrirati u jednom ovakvom napisu, nastojalo se diferenciranim pristupom na nekim odabranim temama detaljnije promotriti opći duh promjena. To je razlog nešto detaljnijeg osvrta na neka naoko manje značajna pitanja.

Cjelovito razumijevanje jedne nacionalne historiografije nije moguće bez poznavanja njezine metodologije, stanja pomoćnih povijesnih znanosti i problema dostupnosti arhivske građe. Stoga se nastojalo prema mogućnostima osvijetliti i ta pitanja. Posebno nas je zanimalo i pitanje zastupljenosti Hrvatske u sovjetskim publikacijama u protekle dvije godine, odnosno što, koliko i kako pišu ruski povjesničari o nama.

2. Interes za građansku historiografiju

Poznato je da je nakon revolucije 1917. dotadašnja ruska historiografija proglašena reakcionarnom, buržoaskom, feudalnom i tome slično, te da je prema političkim zahtjevima komunističke partije napisana sasvim nova, proleterska historiografija s ne samo potpuno drukčijom interpretacijom nacionalne i svjetske povijesti nego i sasvim drukčijim izborom tema. U prvom su planu obrade službeno propisana pitanja vezana uz klasnu borbu, osnutak partijskih organizacija među radništvom, seljačke bune i slično. Klasična historiografska pitanja s područja političke, gospodarske, kulturne, crkvene, ratne, socijalne i druge povijesti stavljena su u funkciju potvrđivanja određenih postavki marksističke teorije ili trenutne politike. Da bi se »uspjesi« boljševičkoga političkog sustava prikazali u što boljem svjetlu, trebalo je povijest prethodnog razdoblja ocrniti i ozloglasiti. Treba ipak precizirati da se takav ekstremni pristup nije održao sve do posljednjeg vremena. Velikim zalaganjem sovjetskih historiografa, bez obzira na obaveznu ideološku interpretaciju, uspjelo se dati mnogo vrijednih doprinosa. Brojna su akademijska izdanja srednjovjekovnih ljetopisa, diplomatskih izvora i druge građe za cijelo povijesno razdoblje do revolucije.

Proteklih se godina u sovjetskoj historiografiji osjetilo kretanje koje bi se moglo odrediti kao lagani povratak građanskoj historiografiji, odnosno konvergencija određenih stavova u tom pravcu. Čini se da je posrijedi početak procesa

² Riječ »perestrojka«, koja je i kod nas odnedavno prihvaćena i udomaćena, morala bi se ipak prevoditi. U izvornom ruskom značenju ona znači »pregradnju«, budući da dolazi od glagola »stroit'« = graditi. Kada se u hrvatskom jeziku ostavi neprevedenom, sugerira »prestrojavanje«, odnosno samo promjenu rasporeda, redoslijeda i slično, čime gubi bitan dio svoga značenja. Budući da bi pak »pregradnja« bila u prijevodu prejaka, čini se da bi se najprimjerenije riječ mogla prevesti na »preustrojstvo«.

koji bi jednog dana mogao rezultirati sintezom tih historiografija. Razumije se da je i stanovit dio stare historiografije također pisan pod političkim uplivom, te da ne udovoljava kritičkim zahtjevima. Osim tih dviju postoji i treća ruska historiografija koju su u teškim uvjetima (bez pristupa izvornoj građi) stvarali ruski povjesničari u izbjeglištvu. Možda je ova historiografija najpovoljnija za sintezu, budući da je modernija po metodologiji a sadrži i kritike na račun onoga što nije valjalo u Rusiji prije 1917. godine.³

Povratak starijoj historiografiji očituje se u mnogim aspektima. Ponovo se objavljuju ili reprintiraju historiografska djela s početka ovoga i kraja prošlog stoljeća, pišu se brojne rasprave o povjesničarima iz razdoblja prije revolucije, objavljuju njihove uspomene. Znanstvenoj se javnosti stavlja na uvid staro, zaboravljeno ili odbačeno historiografsko nasljeđe devetnaestog i početka ovoga stoljeća. To ima utoliko snažniji učinak ako se zna da je sva ta historiografija bila u strožem ili blažem obliku zabranjena, dok su izdanja predrevolucionarnog razdoblja povučena iz javnih knjižnica, a u gorem slučaju uništena. Bitno je da u historiografiji dolaze do izražaja različita mišljenja, stavovi i ocjene. Ista se pojava može pratiti i u filozofiji, poeziji, književnosti i drugim oblicima kulture u ponovnom izdavanju i reprintiranju zabranjenih ili izbjeglih autora. Sada se masovno reprintiraju brojna historiografska djela izdana u Rusiji prije revolucije, u emigraciji, pa i u razdoblju prvoga desetljeća sovjetske vlasti. Umnožava se čak i sa suvremenog gledišta zastarjela historiografska klasika. S obzirom na općenito stanje u sovjetskoj historiografiji njezino značenje nije samo dokumentarno. Tako je prema izdanju iz 1842. reprintirano nekoliko svezaka »Povijesti ruske države« koju je Nikolaj Karamzin pisao u prvoj četvrtini devetnaestog stoljeća.⁴

Za sada nije moguće procijeniti koliko je taj pomak uvjetovan zakonitostima razvitka same historiografije, a koliko djeluju vanjski čimbenici. Ne smije se potcijeniti ni tržište koje počinje djelovati, odnosno interes čitalačke publike, koja će rado posegnuti za literaturom kakva joj je do sada bila uskraćena.

³ Smatram da nije naodmet na stranicama ovoga povijesnog časopisa osvrnuti se поближе na nužnost izbjegavanja upotrebe kolokvijalnog termina *Carska Rusija*, koji je u historiografiju (najprije sovjetsku, a zatim i našu) preuzet iz tekuće dnevne politike. U političkoj literaturi njime se izražavala suprotnost dviju politika (carske i sovjetske). Međutim, u historiografiji taj termin nije opravdan, pogotovo kada također poprima značenje suprotnosti, ovaj put vremenske, pa označuje cjelokupnost povijesnog trajanja Rusije do godine 1917. U tom je razdoblju, naime, bilo više faza državnog razvitka (razdoblje kneževine sa sjedištem u Kijevu, tatarske vlasti, carevine s prijestolnicom u Moskvi i imperija s prijestolnicom u Sanktpeterburgu).

Besmisleno je pisati pridjev »carska« primjerice u tvrdnjama »Carska je Rusija sudjelovala na Berlinskom kongresu«, ili »Carska je Rusija ušla u I. svjetski rat«, i tome slično, jer druge Rusije u to doba nije bilo. Službeni naziv država u posljednjoj epohi do februarske revolucije glasio je »Ruski imperij« (»Rossijskaja imperija«), a vladarska je titula glasila »imperator ruski, car poljski, veliki knez finski, itd., itd.« (puni je naslov poimence navodio pedesetak zemalja uključenih u Imperij). U juridičkom smislu, carevinom se, dakle, smatrala Poljska! Nespretnost je termina očigledna iz analogija. Može se reći »Velika Britanija« ili »Kraljevina Velika Britanija«, pa čak i »Engleska«, ali nikada »kraljevska V. Britanija« ili »kraljevska Engleska«. Analogno se ni o srednjovjekovnoj Francuskoj nikada ne piše »kraljevska Francuska« nego samo Francuska, budući da je poznato što je Francuska tada bila.

⁴ Nikolaj Karamzin, Istorija gosudarstva rossijskago. »Kniga«, Moskva 1988. (reprint prema izdanju iz 1842.)

Slikovitom potvrdom promijenjenih interesa može poslužiti najava knjiga koje bi 1992. imale izići kao prilog vodećem časopisu *Voprosy istorii*. Iako je ta godina izvan vremenskog okvira našeg promatranja, koncepcija izdavačke politike utvrđena je već 1991. godine. Tada je najavljeno ukupno 6 knjiga, kojih je naslove indikativno nabrojiti jer je riječ o cjelini:

- 1) Dinastija Romanovih (povijesni portreti sedamnaest carskih osoba).
- 2) Memoari i dnevnici vojnog ministra carske vlade A. A. Polivanova.
- 3) Miljukov P. N. Iz povijesti ruske inteligencije.
- 4) Kizevetter A. A. Na rubu dvaju stoljeća. Uspomene.
- 5) Kartašev A. V. Zapisi o povijesti ruske crkve (u 2 sveska).
- 6) Platonov S. F. Udžbenik ruske povijesti.⁵

Za one koji slabije poznaju ruske prilike treba napomenuti da je Miljukov u tijeku I. svjetskog rata bio ministar rata, a poslije revolucije je emigrirao. Povjesničari Kizevetter i Platonov emigrirali su u Berlin odnosno Prag, a teolog i crkveni povjesničar Kartašev (čita se: Kartašov) u Pariz. Dakle, nešto neuobičajeno za dosadašnju sovjetsku historiografiju u kojoj su do sada dominirale teme o ulozi komunističke partije, o klasnoj borbi, internacionalizmu, izgradnji socijalizma, pobjedi nad fašizmom i slično. To ne znači da su one u 1990. 1991. godini napuštene, ali je očito došlo do pomicanja težišta znanstvenog interesa.

Isti časopis, *Voprosy istorii*, planira za 1992. objavljivanje poglavlja iz knjige Eduarda Beneša »Demokracija danas i sutra«, niz članaka takozvanih »povijesnih portreta« cara Aleksandra III., P. B. Struvea, A. I. Gučkova, L. G. Kornilova, M. S. Gruševskog i Svetog apostola Pavla. Uz to se pripremaju i brojni članci u dva novopokrenuta ciklusa: »Povijest sovjetskog društva u novom svjetlu« i »Skice o povijesti ruske pravoslavne crkve«.⁶

Ako bi se pokušao sistematizirati katalog tema koje su se pojavile u suvremenoj sovjetskoj historiografiji, moglo bi se reći da su one velikim dijelom zajedničke svim zemljama dojučerašnjeg socijalizma: novi pogled na revoluciju, režimske represije i teror nad narodom i intelektualcima, progon Crkve i vjernika, nacionalno pitanje i promijenjeni odnos prema dijaspori. Od novih tema tipičnih za SSSR može se izdvojiti glad koja se javila u nekoliko navrata. Sva ta pitanja sada se počinju obrađivati na temelju arhivske građe čija je upotreba odnedavno dopuštena za znanstvena istraživanja.

3. Svjetska povijest kao parametar promjena u sovjetskoj historiografiji

Predmet sovjetskih historiografskih istraživanja ne ograničuje se samo na povijest vlastite zemlje nego uključuje i proučavanje svjetske povijesti. Za uočavanje nastalih promjena dobro je, radi lakšeg ulaženja u problematiku, poći od naoko neutralnog terena zapadnoeuropske i sjevernoameričke povijesti te na tim temama pratiti koncepcijske promjene i pomake u historiografiji. Časopis *Novaja i novejšaja istorija* objavljuje seriju »II. svjetski rat očima protivnika«. Pod istim nazivom izdavačka kuća pri CK KPSS namjerava

⁵ *Voprosy istorii*, 6 (1991.), najava publikacija na koricama časopisa.

⁶ Ibidem.

izdati i zbornik. U ovom se trenutku ne može reći hoće li se to zbog promijenjenih prilika i ostvariti (financijske mogućnosti komunističke stranke), ali je bitna intencija.⁷

Upadljiva je pojava nekih tema o kojima se sada pokušava raspravljati na akademskoj razini, dok su do sada smjele biti tretirane isključivo propagandno i polemički. Objavljena je studija o generalisimusu Francu⁸, Benitu Mussoliniju⁹, Keitelovi¹⁰ i Schellenbergovi¹¹ memoari. Napisan je i članak o uhićenju i nestanku u sovjetskim logorima švedskog diplomata Raula Wallenberga¹², koji je spasio od nacista tisuće mađarskih Židova. Članak je popratio kraćim predgovorom akademik Andrej Saharov, a isti je slučaj obradio već prije i Aleksandar Solženjicin u romanu »Arhipelag GULAG«, uz izmijenjeno Wallenbergovo ime u »Erik Arvid Andersen«. U raspravi E. V. Kotove »Dinastija Habsburga«¹³ nije primjetna težnja marksističkoj interpretaciji. Rasprava je pisana na temelju austrijske historiografije, a mirno se konstatira i današnja politička djelatnost Otta von Habsburga i poimence navode dva njegova sina. Slično piše Tupolev o dinastiji Hohenzollerna.¹⁴ Narinskij je napisao članak o francuskom kolaboracionističkom režimu u Vichyju prema sovjetskim izvorima i historiografiji¹⁵.

Za ilustraciju karakteristika nove sovjetske historiografije možda je najbolje zadržati se malo dulje na člancima o Francu i Mussoliniju. U studiji o Franciscu Francu¹⁶ Požarskaja ističe da vlada velik historiografski interes za njegovu ličnost i španjolskih i inozemnih povjesničara. Raste broj biografija, i apologetskih i kritičkih. Autorica se pita kakav je zapravo bio Franco koji je u svijetu što se mijenjao uvijek djelovao na različite načine. Formulirana je dakle želja za spoznajom, bez unaprijed pripremljene polemike. Francov se život dalje mirno izlaže na temelju španjolske, američke i drugih zapadnih historiografija, bez upadljive težnje objašnjavanju postupaka u društveno-ekonomskim odnosima. Konstatiraju se propusti i zasluge. Saznajemo, primjerice, da je nakon pobjede 1939. Franco putem radija dao cenzurirati papin pozdravni brzojav u kojemu mu papa čestita na pobjedi. Čestitka je bila emitirana u ceter, ali bez papina poziva da pobjednici budu blagi prema poraženima. A blagosti doista nije bilo. Ipak su dvadeset godina kasnije (1959.), na Francovu

⁷ »Ot redakcii«. *Novaja i novejšaja istorija*, 5 (1991.), 171.

⁸ S. P. Požarskaja, Generalisimus Franco i ego vremena. *Novaja i novejšaja istorija*, 6 (1990.), 164–185.

⁹ L. S. Belousov, Benito Mussolini: političeskij portret. *Novaja i novejšaja istorija*, 5 (1991.), 112–133, 6 (1991.), 133–142.

¹⁰ General fel'dmaršal Wilhelm Keitel. Vzgljad na prošloe nakanunje smertnogo časa. (Iz vospominanij o 1940–1945). *Novaja i novejšaja istorija*, 2 (1991.), 178–203.

¹¹ Walter Schellenberg. Memuary. *Novaja i novejšaja istorija*, 5 (1991.), 174–199.

¹² L. L. Lisjutkina, Podvig i tragedija Vallenberga. Predislovie akademika A. D. Saharova. *Novaja i novejšaja istorija*, 1 (1990.), 119–134.

¹³ E. V. Kotova, Dinastija Gabsburgov. *Novaja i novejšaja istorija*, 4 (1991.), 138–153.

¹⁴ B. M. Tupolev, Dinastija Gogencolernov. *Novaja i novejšaja istorija*, 6 (1991.), 143–179.

¹⁵ M. M. Navinskij, Režim Viši v sovjetskih istočnikah i istoriografiji. *Novaja i novejšaja istorija*, 6 (1991.), 223–230.

¹⁶ Požarskaja, op. cit.

inicijativu, falangisti i republikanci sahranjeni na zajedničkom groblju, čime je ostvarena ideja nacionalne pomirbe. Francu se u tom članku priznaje sposobnost da ni onda kada je bio u savezu s Njemačkom i Italijom nije postao njihovim poslušnim instrumentom.

Sličan članak po izostanku polemichnosti, ali dosta različit po stilu prezentacije, napisao je Belousov o Mussoliniju.¹⁷ Primjetan je prodor psihološkog pristupa, što je inače u vezi s tendencijom da se povijest tumači ne samo društvenim odnosima nego i djelovanjem ličnosti, što se sada potiče u sovjetskoj historiografiji. Dosta se toga želi prikazati i objasniti na temelju i u vezi sa strukturom ličnosti. Evo jednog karakterističnog opisa koji zasigurno teži uključiti i literarnu komponentu. »Mussolini je bio izvanredan u glumi i poziranju i obilovao je karakteristikama talijanskog temperamenta. Glumio je cijelog života, a dijapazon mu je bio širok: vatreni revolucionar i tvrdoglavi konzervativac, veliki duče i priličan 'frajer', neobuzdan ljubavnik i čestiti obiteljski čovjek. Zbog emocionalnosti je intenzivno proživljavao svoje uzlete i padove, razdoblja očaja i trijumfa. Njegovo se raspoloženje često mijenjalo, a impulzivnost vodila u postupke koji bi iznenađivali i one što su ga dobro poznavali. [...] Pred izbezumljenim pogledom talijanskog građanina on je istupao kao arhitekt i konjanik, violinist i tamanitelj muha, graditelj vodovoda i automobilist, neprijatelj sigurnosti i gripe, sijač riže i progonitelj antifašista, tvorac 'Velike Italije' i borac za proizvodnju žita i djece. [...] Mussolini je umio vješto pretvarati u 'herojsko' i 'povijesno' ono što je zapravo bilo prozaično i svakodnevno. [...]«¹⁸ Naravno da negativna ocjena Mussolinija i talijanskog fašizma nije izostala, ali se u psihologizmu i literarnosti, kakvi se do sada nisu mogli čitati na stranicama sovjetske političke historiografije, pogotovo ne o negativnim ličnostima, indirektno otkriva nov način mišljenja. Osvrćući se na najnoviju sovjetsku historiografiju o SAD, Bolhovitinov¹⁹ uočava da sve češće izostaju sintagme »buržoaska historiografija«, »falsifikatori povijesti« »američki imperijalizam«, »opća kriza kapitalizma«, »nemarksiistička historiografija« i drugi do sada neizostavni izrazi u sovjetskom pisanju o SAD.²⁰ Glede metodološkog pristupa upozorava da u američkoj povijesti postoje ne samo karakteristike zajedničke s Europom, nego i bitne razlike. Upozorava da su na razvoj američkog društva utjecale i izvaneuropske kulture. »Ako su za europsku civilizaciju karakteristični u prvom redu stari dvorci i vlastelinstva, za Ameriku su to prije svega farme, hoteli i banke. U svezi s tim načelo društveno-ekonomskih formacija potrebno je nadopuniti civilizacijskim pristupom.«²¹

Na stranicama sovjetske povijesne periodike danas se mogu čitati i prijevodi suvremenih članaka i pojedinih poglavlja iz zapadnoeuropskih i američkih povijesnih djela, ali nas je u ovom slučaju zanimalo u prvom redu samo izvorno sovjetsko historiografsko stvaralaštvo.

¹⁷ Belousov, op. cit.

¹⁸ Ibidem, 3.

¹⁹ N. N. Bolhovitinov, Sovjetskaja amerikanistika na pereput'e: starye dogmy i novye podhody. *Voprosy istorii*, 7—8 (1991.), 3—12.

²⁰ Ibidem, 3.

²¹ Ibidem, 5.

4. Neke teme iz razdoblja prije revolucije

Izuzetno važno pitanje koje se nameće novoj ruskoj historiografiji jest revalorizacija uloge carskih institucija vlasti, odnosno cjelovita povijesna istina o carevima, o svakom od njih posebno, i svim dobrim i lošim stranama njihova karaktera, te prosudba njihova vladanja. U razdoblju prije revolucije napisana je opsežna stručna literatura o tim pitanjima, ali je njezin jedan dio bio nekritičkog karaktera budući da je napisan »u slavu careva« i u prvom redu bio namijenjen političkom odgoju naroda. Još veću tendencioznost, dovedenu do krajnjih granica, ali suprotnog usmjerenja, ispoljila je sovjetska historiografija nakon revolucije. Teško se u njoj može pročitati ijedna lijepa riječ o carskom razdoblju. Tko god je čitao tu literaturu, stjecao je dojam kao da se čitava tisućgodišnja prošlost sastojala od samih negativnosti. Relativno je najbolje prošao Petar Veliki kojemu su se priznavale zasluge u modernizaciji države, ali je primjetno da se u sovjetskoj historiografiji nije nikad upotrebjavao epitet »Veliki« nego se isključivo pisalo »Petar Prvi«.

Danas nastaju politički uvjeti za objektivno znanstveno proučavanje i pisanje »sine ira et studio«. U sovjetskom je razdoblju također objavljen dobar dio izvornih diplomatskih dokumenata, tako da je i materijalna baza za istraživače znatno povoljnija. Međutim, nakon revolucije nemilice je uništeno mnogo stare literature, a velik dio knjižnog fonda, koji je proglašen reakcionarnim, povučen je iz svih javnih knjižnica. Sada je primjetno nastojanje da se te greške isprave. U protekle dvije godine počinje masovno reprintiranje upravo te povijesne literature objavljene na početku stoljeća. Nije riječ samo o djelima vezanim na monarhijski kompleks pitanja, ali je znakovito da su o carevima objavljeni deseci naslova. Time su postala dostupna mišljenja i ocjene što su se u tijeku 73 godine nastojale zatrti.

Tako su primjerice objavljeni »Tri stoljeća dinastije Romanovih«²², »Carice i carevne iz dinastije Romanov«²³, opsežna Bogdanovičeva studija o »Tri posljednja samodršca«²⁴, dva djela Vališevskog o nasljednicima Petra Velikog²⁵ i caru Pavlu I.²⁶. Posljednji autor poznat je i našoj čitalačkoj publici djelom o Petru Velikom²⁷. Također su objavljeni »Svjetlost i sjene ruske krune«²⁸, »Ruski samodršci«²⁹, »S carem u Toboljsku«³⁰, a kao prilog uglednom časopisu *Voprosy istorii* najavljena je za 1992. godinu već spomenuta knjiga »Di-

²² Trehstolietie Doma Romanovyh 1613—1913. Moskva, »Sovremennik«, 1990. (320 str.) (reprint prema izdanju iz 1913.).

²³ A. Ikonnikova, Caricy i carevny iz doma Romanovyh. Istoričeskij očerk. »Narodna kniga«, Moskva 1990. (128 str.) (reprint prema izdanju iz 1914.).

²⁴ A. Bogdanovič, Tri poslednih samoderžca. Dnevnik. Moskva 1990. (606 str.). *Novosti*.

²⁵ K. Vališevskij, Preemniki Petra. Moskva 1990. (359 str.) (reprint prema izdanju iz 1913.).

²⁶ K. Vališevskij, Syn Velikoj Ekateriny: Imperator Pavel I. Moskva 1990. (662 str.) (reprint prema predrevolucionarnom izdanju).

²⁷ K. Waliszewski, Petar Veliki. I—III, Zagreb 1944.

²⁸ Svet i teni rossijskoj korony. Russkaja gosudarstvennost' v portretah i mnenijah. *Molodaja gvardija*, Moskva 1990. (28 str.).

²⁹ A. E. Presnjakov, Rossijskie samoderžcy. Moskva 1990. (469 str.).

³⁰ Pankratov, S carem v Tobol'ske. »Slovo«, Moskva 1990. (63 str.).

nastija Romanovih (povijesni portreti sedamnaest carskih osoba)³¹. Novija istraživanja o carevima za sada još ne mogu dati sintezu (osim možda posljednje kada izide), ali se publicira građa, primjerice »Klopov. Pisma carskoj obitelji«³². Interes vlada i za senzacionalne teme vezane uz dvor, kao što je Rasputin (ne »Raspućin«!) o kojemu su reprintirane barem tri knjige čiji su autori Evreinov³³, Paleolog³⁴ i Simanovič³⁵.

Objavljaju se i rasprave suvremenih sovjetskih povjesničara u stručnoj periodici na teme o carevima, dvoru i njihovoj politici, životu i svim okolnostima njihova vladanja. Tako je Myl'nikov, na primjer, prikazao vrijeme i ličnost cara Petra III.³⁶

Aktualna tema pravne države nailazi na odraz u nekoliko oblika. Izdaju se povijesno-pravne rasprave i monografije posvećene razvitku zakonodavstva kroz stoljeća i objavljuju kodeksi. Stavlja se jak naglasak na pravnu svijest naroda i fanatičnu želju u svim epohama za socijalnom pravdom podjednako izraženom i u pučanstvu i među intelektualcima. Navodi se da su na Zapadu rasprostranjene predrasude o ruskom ropskom mentalitetu, a među nosiocima i širiteljima takvih predrasuda bili su Marx i Engels.³⁷ Velik do literature posvećen je parlamentarizmu i višestranačju u posljednjem desetljeću uoči prvoga svjetskog rata. Priprema se knjiga o političkim partijama i organizacijama u Sibiru (1905.—1907.).³⁸

Crkvena povijest uzima posljednjih godina sve više prostora u povijesnim publikacijama. Na to je dodatno utjecao i milenijski jubilej kršćanstva u Rusiji, koji je 1988. godine bio svečano proslavljen čak i na državnoj razini. Proslava je bila popraćena povećim brojem rasprava ne tek o samom činu pokrštenja, nego i o povijesti Crkve u Rusa u tijeku cijelog tisućljeća. Dio članaka i monografija objelodanjen je već 1—2 godine uoči jubileja u sklopu priprema njegova obilježavanja, a sada proučavanje crkveno-povijesnih tema uzima još više maha.

Osnovni zadatak koji mora obaviti suvremena sovjetska historiografija glede proučavanja crkvene povijesti intencionalne je prirode. Proučavanje povijesti Crkve potrebno je radi upoznavanja povijesne istine, a ne da se, kao do sada,

³¹ Dinastija Romanovih (istoričeskie portrety semnadcati carstvennyh osob). Knjiga je najavljena kao prilog časopisu *Voprosy istorii*. Vidjeti: *Voprosy istorii*, 6 (1991.), na koricama.

³² Pisma činovnika A. A. Klopova carskoj sem'e (1916—1917). Vstupitel'naja stat'ja V. I. Starceva, primečanija Starceva i Gal'perinoj. *Voprosy istorii*, 2—3 (1991.) 204—222.

³³ N. N. Evreinov, Tajna Rasputina, »Moskovskaja pravda«, Moskva 1990. (80 str.) (reprint prema izdanju iz 1924.).

³⁴ M. Paleolog, Rasputin. Vospominanija byvšego francuzskago posla v Rossii. Moskva 1990. (reprint prema izdanju iz 1923.).

³⁵ A. Simanovič, Rasputin i evrei, »Sovetskij pisatel'«, Moskva 1990. (160 str.) (reprint).

³⁶ A. S. Myl'nikov, Petr III. *Voprosy istorii*, 4—5 (1991.), 43—58.

³⁷ L. Ljuks, Intelligencija i revolucija. Letopis' triumfal'nogo poraženija. *Voprosy filosofii*, 11 (1991.), 3.

³⁸ V. V. Kučer, Političeskie partii i organizacii v Sibiri (1905—1907 gg.). Izdanje Novosibirskog sveučilišta.

namjerno traže crne strane iz povijesti Crkve kako bi se onda instrumentalizirale kao argument ateističke propagande i protuvjerskih progona. Razumljivo je da je zbog te tendenciozne ideologizacije povijest Crkve bila jedna od najslabijih strana dosadašnje sovjetske historiografije, te da o njezinoj objektivnosti nema smisla raspravljati.

Glede istraživanja crkvene povijesti više je učinjeno u izbjeglištvu, gdje su bili vrlo stručni kadrovi. Izlazila su, ako ne brojna, svakako kvalitetna, djela u Parizu, Berlinu, Pragu, Beogradu, Bruxellesu, New Yorku i drugim gradovima gdje se koncentrirala emigracija. Dio rasprava objavljen je prije rata u glasilima Ruskog sveučilišta u Pragu i Ruskog naučnog instituta u Beogradu. U Parizu je objavljena spomenuta Kartaševljeva crkvena povijest koja se sada ponovo izdaje kao prilog moskovskom časopisu *Voprosy istorii*. I u teškim izbjegličkim prilikama 1950. obljetnica pokrštenja Rusije obilježena je izdanjem »Vladimirskog zbornika«³⁹ koji je sadržavao radove vrhunskih povjesničara, teologa, pravnika, književnika i drugih intelektualaca.

Među novijim crkvenopovijesnim temama objavljenim u SSSR-u ističe se »Ruska crkva od IX. do prve trećine XII. stoljeća. Primitak kršćanstva«, koju je napisao Rapov.⁴⁰ Znakovito je da uredništvo uglednoga povijesnog časopisa *Voprosy istorii* povjerava članke o povijesti Ruske crkve profesionalnim svećenicima, uglavnom profesorima duhovnih akademija i sjemeništa. Jeromonahu Nikonu ustupljeno je mjesto za dvije studije: »Početak kršćanstva u Rusiji«⁴¹ i »Stoljeće pokrštenja«⁴².

Znatan dio rasprave protojereja Vladislava Cypina »Od pokrštenja Rusije do dolaska Batu-kana«⁴³ odnosi se na problem jurisdikcije nad Ruskom crkvom. Prije svega autor smatra neosnovanom tezu emigrantskog crkvenog povjesničara Kartaševa o jurisdikciji Bugarske patrijaršije (kasnije svedene na rang arhiepiskopije) nad Ruskom crkvom u prvom stoljeću nakon pokrštavanja. Nadalje ističe da ovisnost o carigradskom patrijarhu nije bila prvotno stanje, te da je tek kasnije Ruska crkva došla u ovisnost ne samo o carigradskom patrijarhu nego i bizantskom caru, uslijed specifičnosti odnosa između crkve i države u Bizantu. Te su teze dalekosežne u kontekstu međucrkvjenih odnosa u suvremenom pravoslavlju. Može se očekivati da će se na relaciji »drugog« i »trećeg« Rima ta pitanja sve češće postavljati. U Cypinovo raspravi i upotrijebljena stručna literatura implicite mnogo govori o donedavnom stanju crkvene povijesti u SSSR-u. Riječ je pretežno o literaturi iz razdoblja prije revolucije, zatim nešto emigrantskoj, a od sovjetskih izdanja samo o povijesti ruske književnosti, državnog prava i sl. Budući da je Crkva, prema marksističkoj ideologiji, imala »izumrijeti«, zajedno s njom imala je nestati i crkvena povijest, pa je svećenstvu onemogućivano znanstveno stvaralaštvo.

³⁹ Vladimirskij sbornik. Beograd 1938.

⁴⁰ Vidjeti prikaz *Mazin S. A.* »Rapov O. M. Russkaja cerkov' v IX-pervoj treti XII« Prinjatje hristianstva. *Voprosy istorii*, 1 (1991.), 165—168.

⁴¹ *Ieromonah Nikon*, Načalo hristianstva na Rusi. *Voprosy istorii*, 6 (1990.), 36—53.

⁴² Isti, Vek kreščenija. *Voprosy istorii*, 12 (1990.), 47—59.

⁴³ *Protojerej Cypin Vladislav*, »Ot kreščenija Rusi do našestvija Batyja«, *Voprosy istorii*, 4—5 (1991.), 34—42.

V. G. Vovina piše o patrijarhu Filaretu,⁴⁴ koji je pripadao uglednoj velikaškoj obitelji Romanov i bio zaslužan u obrani zemlje. Njegov sin Mihail izabran je 1613. godine za prvog cara iz te dinastije. Na okruglom stolu »Uloga pravoslavne crkve u povijesti Rusije« sudjelovali su vrhunski povjesničari i crkveni velikodostojnici,⁴⁵ među njima i mitropolit Pitirim, koji je istaknuo da se crkvena djelatnost nije svodila samo na vjersku i kulturnu, nego i na ekonomsku i ekološku komponentu. Golema je uloga Crkve u kolonizaciji i gospodarstvu. Kao »najveći feudalac« Crkva je imala poseban odnos prema kmetovima, te stoga treba preispitati gospodarsku povijest glede različitih oblika vlasništva i zemljišne arende.⁴⁶

A. M. Solovjeva napisala je knjigu o industrijskoj revoluciji u Rusiji u 19. stoljeću.⁴⁷ Sam naziv knjige formulacijska je novost, budući da se u dosadašnjoj službenoj povijesti nije smjelo preglasno isticati da bi u doba »truloga carskog samodržavlja« moglo biti ikakva industrijskog napretka.

Dosta je radova posvećeno poljoprivredi. Kao primjer može se navesti Bašarin, koji je na temelju građe sibirskih arhiva, književnosti, folklora i vlastita promatranja napisao »Povijest zemljoradnje u Jakutiji«⁴⁸. Autor uključuje u razmatranje i aspekt obogaćivanja nacionalnih kultura. Otkako su u XVII. stoljeću ruski kolonisti počeli obrađivati zemlju, naučili su to raditi i domorodačke Jakute i Evenke. Ti nomadski narodi postupno postaju sjedilački, ali ne zaboravljaju tradicionalni lov, ribolov i uzgoj jelena. I ruski se doseljenici uz poljoprivredu također počinju baviti lovom i stočarstvom. U knjizi se ukazuje na utjecaj agrarnog zakonodavstva i veliku ulogu svećenstva u pojavi i razvoju poljoprivrednih kultura u Jakutiji. Objavljeno je mnoštvo novog materijala o prošlosti Sibira i statističkih tabela.

Kulturna povijest također se postupno dezideologizira. U sovjetskom je razdoblju zbog propagandnih razloga, u cilju potkrepe uspjeha sovjetske vlasti, neprestano ocrnjivana stara kultura kao buržoaska, a cijela se zemlja prikazivala kao zaostala. Tako se, primjerice, namjerno prešućivala, danas i u Europi nedovoljno poznata, činjenica da je dekret o općem obaveznom opismenjanju stupio na snagu godine 1908. a ne u doba sovjetske vlasti, koja je to sebi upisivala u zaslugu. Ta se činjenica danas u historiografiji i publicistici sve više ističe. Gorčina s kojom to komentira Vjačeslav Kostikov tipična je za sovjetsku publicistiku u promatranom razdoblju:

»Navedimo, radi objektivnosti, da je predrevolucionarna vlada, koju mi toliko volimo okrivljivati da je držala narod u mraku (neznanja), ne baš tako loše shvaćala važnost kulture i obrazovanja za gospodarsko podizanje Rusije. 'Likvidaciju nepismenosti' nisu započeli boljševici, kao što je bilo naređeno

⁴⁴ V. G. Vovina, Patriarh Filaret (Fedor Nikitič Romanov), *Voprosy istorii*, 7—8 (1991.), 53—74.

⁴⁵ »Rol' pravoslavnoj cerkvi v istorii Rossii«. *Voprosy istorii*, 3 (1990.), 84—106.

⁴⁶ Ibidem, 87.

⁴⁷ A. M. Solov'eva, Promyšlennaja revoliucija v Rossii v XIX veke. »Nauka« Moskva, 1990. (272 str.).

⁴⁸ G. P. Bašarin, Istorija zemledelija v Jakutii (XVII v. — 1917. g.). Jakutsk 1989. — 1990. (413 str. + 63 str. priloga). Vidi prikaz: Indova E. I. *Voprosy istorii*, 7—8 (1991.), 246—247.

misliti, nego vlada Stolypina, prihvativši 1908. godine zakon o uvođenju obaveznog početnog obrazovanja. U razdoblju do početka prvoga svjetskog rata proračun za potrebe prosvjete svake se godine povećao za otprilike 21 posto. Poslije revolucije seoska škola i školske ustanove manjih gradova Rusije, koji su bili na lokalnom proračunu (budžetu), stavljene su na 'suhu hranu' države i uskoro postale žrtva zloglasnog 'principa ostatka'. Kod boljševika je uvijek bilo dovoljno novca za partiju, armiju, VČK/KGB, financiranje 'međunarodnih obveza' u inozemstvu, u sklopu toga za financiranje inozemnih komunističkih partija, ali je kronično nedostajalo novca za škole i kulturu. Volja za vlašću uvijek je bila jača od volje za kulturom.⁴⁹

Sve se više obrađuju i različiti aspekti kulturnog života u tijeku proteklih stoljeća. Milov je objavio raspravu o popularnoj knjizi »Seosko zrcalo ili općenarodna knjiga«, svojevrsnoj seljačkoj enciklopediji, koju je u tri sveska god. 1798/99. izdao Bolotov.⁵⁰ O moskovskom knjigotiskarstvu prve polovice XVII. stoljeća piše Pozdejeva.⁵¹

Ponovo je objavljeno poznato djelo filozofa Nikolaja Danilevskog (1822.—1885.) »Rusija i Europa«, napisano god. 1869. s mnogo povijesnih podataka i razmišljanjima o filozofiji, povijesti i kulturnom značenju Rusije.⁵²

Na planu socijalne povijesti jedna od tema koju će nova ruska historiografija morati obraditi jest uloga plemstva u povijesti Rusije. Obrada te socijalne grupe usko je vezana s drugim granama povijesti zbog velikog značenja toga staleža kao političkog, administrativnog, gospodarskog, kulturnog i vojnog čimbenika. U dosadašnjoj sovjetskoj historiografiji bile su stanovite analogije u tretiranju plemstva, monarhije i Crkve. Na plemstvo se isključivo gledalo kao na »eksploatatore«. Bilo je paradoksalno negiranje »revolucionarnih zasluga« plemstva od »revolucionarne vlasti«, odnosno njezine historiografije. Poznato je, naime, da su revolucionarne ideje potekle velikim dijelom od pripadnika toga staleža (kao uostalom i u Francuskoj). Sovjetska historiografija nije protumačila ni obradila tu pojavu, nego je jedino na faktografskoj razini priznavala plemićko porijeklo brojnih djelatnika revolucije i revolucionarnog pokreta u XIX. stoljeću (dekabristi, Bakunjin, Lenjin, Molotov, itd.). Opsežna literatura objavljena prije revolucije pristupala je problemu plemstva sa stanovišta obiteljskih povijesti, genealogija, grboslovlja, ratnih memoara i slično. Ali to još nije socijalna povijest, koja bi sustavno obradila tu društvenu grupu, sve interese koji su se u njoj javljali i komparativnom metodom utvrdila sličnosti i različitosti ruskog plemstva i plemstva Srednje i Zapadne Europe. Pokretanje tema o plemstvu za sada propagira časopis *Moskovske novosti* u izdanju na engleskom jeziku.⁵³

⁴⁹ Vjačeslav Kostikov, Volja k vlasti i volja k kul'ture. *Ogonek* 50 (1990.), 18.

⁵⁰ L. V. Milov, A. T. Bolotov — avtor krest'ajanskoj enciklopedii. *Voprosy istorii*, 7—8 (1991.), 13—25.

⁵¹ I. V. Pozdeeva, Moskovskoe knigopečatanie pervoj poloviny XVII veka, *Voprosy istorii*, 10 (1990.), 147—158.

⁵² Nikolaj Jakovlevič Danilevskij, *Rossija i Evropa*. »Kniga«, Moskva 1991. (574 str.). O karakteru njegove filozofije vidjeti poglavlje u knjizi V. V. Zenjkovskog »Ruski mislioci i Evropa«, prijevod Isidore Sekulić, *Nova Evropa*, Zagreb 1922. (67—75).

⁵³ Wendy Sloane. Meeting the aristocracy. Noble revival *Moscow Magazine*. September 1990. (str. I—III, 51—59).

Seljaštvo je kao stalež bolje prošlo u historiografiji države »radnika i seljaka«, ali je također politički instrumentalizirano. Povijest seljaka nije se proučavala kao takva, nego u funkciji potvrde teorije o klasnoj borbi. Stoga su preferirane teme o seljačkim bunama, a zanemareni svakodnevni život na selu, prodor novih tehnologija u poljoprivredu, kolonizacija Sibira i brojna druga pitanja.

Slično je i s drugim staležima: građanstvom, obrtnicima, trgovcima, poduzetnicima, svećenstvom i tzv. »inteligencijom«. Za njih socijalnu povijest tek treba napisati, budući da se dosadašnja sovjetska historiografija uglavnom bavila pitanjem koliko su ti staleži prihvatili ili nisu prihvatili oktobarsku revoluciju. Danas se profilira, odnosno ponovo oživljava, interes i za povijest svakidašnjeg života. Objavljen je reprint knjige iz 1913. godine o ljubavi u pismima znamenitih ljudi XVIII. i XIX. stoljeća.⁵⁴

5. Neke teme iz razdoblja poslije revolucije

Suvremena povijest SSSR-a nakon 1917. godine do sada je bila strogo u domeni ideologije. Za razliku od razdoblja do 1917., koje se djelomice reinterpreтира, a djelomice nadopunjuje novim podacima, povijest sovjetskog razdoblja tek treba napisati. Neizostavna je i vremenska distanca koja za dio događaja još ne postoji.⁵⁵ Problem otežava i činjenica što je cijela ta epoha nosila tragičan karakter te su namjerno uklonjeni mnogi tragovi koji bi mogli služiti kao povijesni izvor. Psihološka teškoća koja prati tu historiografiju sastoji se u tome što je o okrutnim zločinima režima te stradanjima i patnjama nedužnih vrlo teško pisati s akademskom mirnoćom. Pozitivne tekovine sovjetskog razdoblja (industrijalizacija, razvoj znanosti i dr.) također zahtijevaju povijesnu revalorizaciju, jer se pokazalo da nisu bile tako blistave kao što ih je prikazivala dosadašnja službena historiografija po nalogu propagande. Za razliku od srednjovjekovne povijesti, za ovu najnoviju sovjetskog razdoblja ne postoji starija historiografija, i obavljanje toga zadatka pada isključivo na današnje povjesničare. Mogući su jedino utjecaji zapadne »sovjetoologije« i dijela podataka iz emigrantskih (disidentskih) djela memoarskog karaktera. Bit će potrebni i veliki naponi na planu metodologije, budući da novija sovjetska povijest nema presedana, pa zapadna iskustva mogu samo djelomice pomoći.

Problem revolucije, neovisno o njenoj ocjeni, čini se da je »vječna« tema ruske povijesti. Uostalom, isto je i s francuskom revolucijom koja ni nakon 200 godina nije skinuta s dnevnog reda historiografije. U tumačenju revolucije iz

⁵⁴ Ljubov' v pis'mah vydajuščihsja ljudej XVIII i XIX veka. »Politizdat«, Moskva 1990. (575 str.) (reprint prema izdanju iz 1913.).

⁵⁵ Problem povijesne distance lijepo odražava ova istinita anegdota. U vojnoj akademiji u Petrogradu godine 1917. jedan je stari profesor na satu ratne povijesti izlagao grčko-perzijske ratove. Neki kadet digne ruku i zapita: »Gospodine profesore, nas jako zanimaju grčko-perzijski ratovi, ali još više ovaj rat koji se vodi pod našim prozorima. Možete li nam reći zašto je sada u susjednoj ulici opalio top?« Stari profesor vojne akademije mirno je odgovorio: »Sjednite. O ovome će povijest pisati za 50 godina.«

1917. javljaju se novi naglasci u dosadašnjim temama, a isto tako i nove teme koje se do sada nisu smjele ni spomenuti.

O tom krucijalnom pitanju akademik Kovaljčenko piše: »Danas u sovjetskoj pa i inozemnoj historiografiji oktobarske revolucije izbijaju u prvi red dva problema. To je pitanje alternativnih varijanata razvitka koje bi omogućile izbjegavanje revolucije i pitanje je li odabir socijalističke revolucije bio ispravan ili pogrešan.«⁵⁶ Dalje Kovaljčenko izlaže kako neki autori spominju propuštenu mogućnost agrarne reforme ministra Stolypina, koja je težila likvidaciji seljačkih zadruga i poticanju razvitka sloja bogatih seljaka. Tako bi se, prema intenciji reformatora, uspostavio agrarni kapitalizam, čime bi bio osiguran zapadnoeuropski poredak i izbjegnuta revolucija. Ti se planovi nisu ostvarili zbog nedostatka mirnodopskog vremena.

Druga alternativna mogućnost bila je u februarskoj građansko-demokratskoj revoluciji koja je otvorila put demokratskoj varijanti, u biti zapadnoeuropskoj. Ona se nije ostvarila zbog ekstremističkih težnji boljševika. Treća opcija bila je autoritarna vojno-desničarska diktatura. Smatra se da ona ne bi mogla riješiti probleme. Također se diskutira i o pitanju ispravnosti izbora socijalističkog puta poslije izvedene revolucije. Dio historioografa svoje sumnje potvrđuje krizom 80-ih godina. Kovaljčenko osobno smatra da je revolucija bila povijesna nužnost te da nije imala alternative.⁵⁷

Vrlo su značajne teze po kojima negativne strane socijalizma nisu došle do izražaja zbog kulta ličnosti Staljina (kao što se tvrdilo u dosadašnjoj službenoj historiografiji), nego su se očitovala već u Lenjinovoj djelatnosti, a korijeni im leže u samoj marksističkoj teoriji.⁵⁸ I sovjetski historioografi već dulje vrijeme konstatiraju neprihvatljivost marksističkih postavki u ocjeni suvremenog kapitalizma.

Godine 1988. i 1989. pala su dva vrlo važna i znakovito povezana jubileja, prema kojima je sovjetska historiografija morala zauzeti stav: 1000. obljetnica pokrštenja Rusije i 200. obljetnica francuske revolucije, dakle duhovnog temelja ruske kulture i posrednog ishodišta sovjetske ideologije.

Tim je pitanjima, naročito u jubilarnim godinama, bio posvećen veći broj povijesnih rasprava, a diskusije su se proširile i na književnu i društveno-političku publicistiku. Iako spomenute godine nisu u vremenskim okvirima našeg istraživanja, vrijedilo bi ipak upozoriti na razmišljanja Ovruckog u članku »Novi čovjek — ili dvjesto godina jedne iluzije«⁵⁹. Pod iluzijom Ovrucki smatra naivni idealizam u francuskoj i sovjetskoj revoluciji, da se, naime, može odgojiti novi čovjek koji ne bi bio egoističan, nego pošten, požrtvovan itd. Autor analizira zapravo tri revolucije; pod trećom razumijeva »perestrojku«, i kaže da prve dvije nisu uspjele u svom naumu. Zato »perestrojka« treba da prihvati čovjeka onakvim kakav on jest. Uspoređujući revolucije, Ovrucki ističe da su francuska i oktobarska bile strašno krvave, a da će »perestrojka« biti bes-

⁵⁶ I. D. Kovaljčenko, Nekotorye voprosy metodologii istorii, *Novaja i novejšaja istorija*, 5 (1991.), 4.

⁵⁷ Ibidem, 5.

⁵⁸ Ibidem, 6.

⁵⁹ Lev. Ovruckij, »Novyj čelovek« ili dvesti let odnoj illjuzii. *Ogonek*, 28 (1989.), 26–27.

krvna. Zaključuje da je ona zato najveća revolucija u povijesti čovječanstva. To je pisano godinu dana prije moskovskoga generalskog puča u kolovozu 1991. i njegova sloma sa, kako je službeno objavljeno, svega tri mrtva. Inače se kod sovjetskih autora koji su pisali o francuskoj revoluciji dugo osjećalo da zapravo više razmišljaju o svojoj, dok im je francuska služila kao povod da bi rekli ono što tada izravno nisu smjeli.

Na historiografiji o revoluciji u ovom se osvrtu ne možemo dulje zadržavati. Prvo, ta tema i nije nova, a drugo, zbog svoje opsežnosti iziskuje zasebnu obradu. Kao novosti mogli bismo još izdvojiti reprintiranje biografije Lava Trockoga⁶⁰, Pancovljevu studiju o istome⁶¹ i studiju Kostikova o odnosu Gorkoga i emigracije⁶².

U protekle dvije godine u sovjetskoj se historiografiji osjetio pojačani interes za povijest masonerije, a naročito njezina sudjelovanja u pripremi februarske revolucije. Do sada je o masonima u SSSR-u vrlo malo objavljeno,⁶³ ali se uvijek prilikom svake objave oštro polemiziralo. Na Zapadu su o ruskoj masoneriji pisali Elkin⁶⁴, Smith⁶⁵, Norton⁶⁶, Katkov⁶⁷ i drugi. U SSSR-u je 1974. N. N. Jakovljevič⁶⁸ istupio s tezom da je »glavni politički štab buržoazije, gdje su se planirali, koordinirali i ostvarivali strateški zadaci pobjede nad carizmom, bila tajna i moćna masonska organizacija, koja je nastala 1915. a ujedinjavala pod svojim rukovođenjem ne samo kadete, progresiste i oktobriste, nego i menjševike i esere«. To je djelo u SSSR-u naišlo na negativne kritike, a isto tako i pokušaji drugih autora kojima je bilo onemogućeno objaviti slične teze.⁶⁹ U Moskvi je A. Averh 1990. objavio knjigu »Masoni i revolucija«⁷⁰. Radeći na temelju građe Departmana policije Ministarstva unutrašnjih poslova iz razdoblja uoči februarske revolucije Averh je došao do rezultata na temelju kojih smatra »masonsku legendu« spomenutog Jakovljeviča neosnovanom. Na Averhovu se knjigu osvrće Solovjev i ističe profesionalizam i stručne vrijednosti knjige, ali se ne slaže s Averhovim zaključkom da se suvremena masonerija »transformirala u organizaciju koja nema više ništa zajedničko s pro-

⁶⁰ L. Trockij, *Moja žiznj. Opyt avtobiografii. »Kniga«*, Moskva 1990. (1. svezak 328 str., 2. sv. 344 str.) (reprint prema izdanju iz 1930.).

⁶¹ A. V. Pancov, Lev Davidovič Trockij. *Voprosy istorii*, 5 (1990.), 65—87.

⁶² V. V. Kostikov, Gorkij i emigracija: neizvestnye stranicy istorii. *Novaja i novejšaja istorija*, 1 (1990.), 134—152.

⁶³ I. I. Minc, *Metamorfozy masonskoj legendy. Istorija SSSR*, 1980., No 4.

⁶⁴ B. Elkin, Attempts to Review Freemasonry in Russia. *The Slavonic and East European Review*, vol. 44, July 1966. No. 103.

⁶⁵ N. Smith, Political Freemasonry in Russia, 1906—1918. A Discussion of the Sources. *The Russian Review*, 1985., vol. 44.

⁶⁶ B. Norton, Russian Political Masonry and the February Revolution of 1917. *International Review of Social History*, 1983., vol. 28. pt. 2.

⁶⁷ G. M. Katkov, *Fevral'skaja revolucija*. Pariž 1984.

⁶⁸ N. N. Jakovljevič, 1. avgusta 1914. Moskva 1974.

⁶⁹ O. F. Solov'ev, Prikaz knjige: »A. Ja. Averh. Masony i revoljucija«, Moskva 1990. *Voprosy istorii*, 4—5 (1991.), 192—194.

⁷⁰ A. Ja. Averh, *Masony i revoljucija*. Politizdat. Moskva 1990. (350 str.). Vidjeti prikaz: Solovjev O. F., *Voprosy istorii*, 4—5 (1991.) 192—194.

gresom i slobodom mišljenja te je karakteriziraju snobizam, dobročinstva, naivni idealizam, nedobronamjerno politikantstvo i naprosto lopovluk.⁷¹

Solovjev, naprotiv, ističe da je »masonerija u cjelini sačuvala građansko-liberalnu i socijalističku orijentaciju, posebno u Francuskoj, Španjolskoj, Belgiji, Njemačkoj i zemljama Latinske Amerike. Ona nastavlja legalno djelovati na Kubi, gdje je nacionalni heroj H. Martí pripadao njezinoj loži. U masonske lože ulazilo je mnogo progresivnih ljudi različitih zemalja, među kojima predsjednik SAD F. Roosevelt, tragično poginuli predsjednik Čilea S. Allende, lijevi djelatnik Francuske F. Mitterrand i mnogi drugi.«⁷²

U posljednje 2—3 godine o masoneriji, koja je u Rusiji zabranjena već od godine 1822., još su objavili radove i polemike spomenuti Solovjev⁷³, Nikolaevskij⁷⁴, Zubkov⁷⁵ i Starcev⁷⁶, koji pobija Katkovljev⁷⁷ navod da je na početku I. svjetskog rata u Rusiji stvoreno tajno masonsko društvo, tvrdeći da je ono nastalo 4—5 godina prije. Reprintirana je i jedna knjiga o masoneriji iz 1915. godine⁷⁸. Poljak Ludwik Hass objavio je u SSSR-u studiju o ruskim masonima s početka XX. stoljeća⁷⁹, a kasnije u Poljskoj i rad o masonima Srednje i Istočne Europe nakon II. svjetskog rata⁸⁰.

Među najmračnije strane oktobarske revolucije ubraja se ubojstvo carske obitelji. U trenutku pogubljenja (17. srpnja 1918. u Jekaterinburgu) Nikolaj II. zapravo i nije više bio car, budući da je sam abdicirao. Pogubljenje je obavljeno bez suđenja, i to ne na temelju stvarnog čina, koji bivši car nije ni mogao počinuti budući da je bio interniran, nego samo na osnovi pretpostavke da bi se u slučaju ulaska bjelogardista u Jekaterinburg mogao pridružiti kontrarevolucionarima. Zajedno s carem, također bez suđenja i optužbe, strijeljani su njegova supruga i petoro maloljetne djece — četiri kćeri i 11-godišnji sin-prijetonasljednik. Zločin je proširen i na neke osobe iz careve pratnje, obiteljskog liječnika, kuhara, sobaricu i druge.

To pitanje jako uznemiruje sovjetsku javnost. Na temelju sačuvanih indicija za mjestom ukopa spaljenih tijela godinama je samoinicijativno i tajno tragao jedan profesionalni policijski kriminalist (dakle KGB-ovac!) koji je na kraju priznao da mu je utvrditi istinu o pogubljenju cara bila životna opsesija, te da je dugo čekao dan kada će je smjeti izreći. Objavljena je knjiga Sokolova⁸¹,

⁷¹ O. F. Solov'ev, Prikaz Averhovove knjige (bilješka 64., str. 193.).

⁷² Ibidem, 193.

⁷³ O. F. Solov'ev, Masonstvo v Rossii, *Voprosy istorii*, 10 (1988.), 3—25.

⁷⁴ B. I. Nikolaevskij, Russkie masony i revoljucija. »Terra«, Moskva 1990. (199 str.).

⁷⁵ M. F. Zubkov, Istorija masonstva v stranah Central'noj i Vostočnoj Evropy, *Voprosy istorii*, 12 (1988.), 127—133.

⁷⁶ Vitalij Ivanovič Starcev, Rossijskie masony XX veka. *Voprosy istorii*, 6 (1989.), 33—50.

⁷⁷ Katkov, op. cit.

⁷⁸ Masonstvo IKPA. Moskva 1990. (271 str.) (reprint prema izdanju iz 1915.).

⁷⁹ L. Hass, Ešče o masonstve v Rossii načala XX veka. *Voprosy istorii*, 1 (1990.), 24—53.

⁸⁰ Ludwik Hass, Wolnomuralarstwo w Europie srodkowo-wschodniej po drugiej wojnie swiatowej. *Dzieje najnowsze*, 4 (1990.), 3—23, 1 (1991.) 49—63.

⁸¹ N. Sokolov, Ubijstvo carskoj sem'i: Zapiski sledovatelja po osobo važnym delam. »Kniga«, Moskva 1990, (64 str.).

također policijskog kriminalista, ali s bjelogardističke strane, koji je, ušavši s bijelom gardom u Jekaterinburg, odmah pokušao utvrditi mjesto gdje je sahranjena carska obitelj. Po mišljenju spomenutoga sovjetskog istražitelja on je došao do pogrešnih zaključaka jer je nasjeo lažnim tragovima što su ih podmetnuli zločinci.

Na historiografskom planu time je pokrenuto pitanje odgovornosti. Zločin se, naime, u SSSR-u dugo pokušavao prikrivati, u prvo vrijeme čak i negirati, da bi na kraju službeno prevladala teza kako je strijeljanje obavljeno na nalog lokalnoga partijskog komiteta bez Lenjinova znanja. O tom je problemu Radzinski objavio knjigu, a u napoznatijem sovjetskom časopisu za kulturu i društveno-politička pitanja *Ogonek* izišli su njeni dijelovi.⁸² Autor priznaje da je i sam dugo vjerovao u službenu verziju. Na temelju arhivskih dokumenata (šifriranih brzjava) i memoarskih svjedočenja sudionika revolucije u objavljenoj literaturi, autor je rekonstruirao slijed događaja i utvrdio da je osobno Lenjin bio naredbodavac toga ubojstva. Ističe kako je do arhivske građe dolazio vrlo teško i nakon dobivene dozvole. Radzinski se poziva i na »Dnevnik« Trockoga, u kojemu također stoji da je odobrenje stiglo iz Moskve. Autor je svjestan da ni sva svjedočenja o strijeljanju cara objavljena u sovjetskoj literaturi nisu istinita, jer su mnogi namjerno preuveličavali svoje sudionništvo u događajima kako bi sebi povećali »revolucionarne zasluge«. Inače je u doba revolucije strijeljano ukupno 19 članova obitelji Romanov, među kojima carev brat Mihail (koji se dan nakon careve abdikacije također odrekao prijestolja) i drugi rođaci.⁸³

Čini se da i u proučavanje građanskog rata također prodire načelo »audiatur et altera pars«, barem što se tiče objavljivanja povijesnih izvora. Objelodanjuju se brojni memoari bjelogardističkih generala i političkih djelatnika kontra-revolucionarnog tabora. Već drugu godinu izlaze u nastavcima tekstovi Aleksandra F. Kerenskog »Rusija na povijesnoj prekretnici«⁸⁴ i »Opis ruske smutnje« generala Denjikina.⁸⁵ »Smutnja« je generalov izraz za revoluciju. Objavljene su »Uspomene« ministra vanjskih poslova Privremene vlade P. N. Miljukova⁸⁶ i uspomene kneza V. A. Obolenskog »Boljševici dolaze na vlast«⁸⁷. Priređivač toga svjedočenja Šavrov ovako karakterizira donedavni način citiranja »nepodobnih autora« čija su svjedočenja bila strogo čuvana u rezervatnim fondovima, te se čak i u znanstvenim izdanjima smjela samo ograničeno i nepotpuno iskorištavati: »Karakteristično je da se u uputama na arhivske izvore o oktobarskoj revoluciji, koji su podlijegali posebnom čuvanju, nisu upotrebljavali nazivi i brojevi fondova, opisa i dosijea. [...] To se činilo radi toga

⁸² E. Radzinskij, Rasstrel v Ekaterinburge. *Ogonek* 38 (1990.), 30.

⁸³ Edvard Radzinskij, Rasstrel v Ekaterinburge. *Ogonek* 21 (1989.), 4—5, 30—33; 38 (1990.), 30.

⁸⁴ A. F. Kerenski, Rossija na istoričeskom povorote. *Voprosy istorii*, 2—3 (1991.), 138—161, 4—5 (1991.), 129—143, 6 (1991.), 131—149.

⁸⁵ A. J. Denjikin, Očerki ruskoj smuty. *Voprosy istorii*, 2—3 (1991.), 131—161, 4—5 (1991.).

⁸⁶ P. N. Miljukov, Vospominanija. »Politizdat«, Moskva 1991. (528 str.).

⁸⁷ Knez A. V. Obolenskij, Boljševiki prihodjat k vlasti. *Sovetskie arhivy*, 3 (1991.), 38—64.

da se ne otkriju podaci o arhivskoj referenci. Sada je s većine sličnih materijala skinuta zabrana, i njihovo znanstveno objavljivanje mora pogodovati formiranju objektivnog pogleda zasnovanog na potpuno dostupnoj faktičkoj informaciji.⁸⁸

Na jezičnoj je razini u povijesnim i arhivskim publikacijama u posljednje vrijeme sve učestalija upotreba termina »rassekrećivanje« (= skidanje tajnosti sa dokumenta).

Pitanju terora i državnih represija nad narodom i posebno intelektualcima posvećuje se sve više članaka, pa i monografija. Ravnatelj Centralnoga državnog arhiva narodnog gospodarstva SSSR Vsevolod Caplin već je 1989. obrađivao statistike žrtava staljinizma⁸⁹, a 1991. nastavio s obradom arhivske građe o broju zatvorenika potkraj tridesetih godina⁹⁰. Na temelju građe arhivskog fonda Narkomata Ministarstva financija SSSR u Centralnom državnom arhivu narodnog gospodarstva Caplin je izračunao broj zatvorenika i umrlih u koncentracijskim logorima 1939. godine. Pažljivo je razmotrio i sve podatke iz Solženjicinova romana »Arhipelag GULAG«⁹¹. Za godinu 1939. taj arhivist dolazi do broja 1,615.000 zatvorenika i najmanje 525.000 umrlih. Sveukupno je kroz logore te godine prošlo 2,103.000 ljudi. Smrtnost je iznosila 25%. Proračun je obavio na temelju financijskih doznaka za prehranu zatvorenika, a provjerio radnim izvještajima koji su sadržavali podatak o broju radnih dana; taj je broj, podijeljen s brojem dana u godini, dao gotovo iste rezultate i tako potvrdio račun.

Pripremajući bio-bibliografski rječnik »Slavistika u SSSR-u« Gorjainov⁹² je naišao na teškoće biografske prirode o brojnim slavistima raznih struka (lingvistima, filozofima, povjesničarima i dr.) koji iznenada nestaju s polja znanstvene djelatnosti. Na temelju arhivske građe ipak je došao do podataka za desetke takvih nesretnika koji su, kao »nepodobni«, likvidirani ili osuđivani na temelju izmišljenih optužbi.

Progone vjernika i intelektualaca opisuje Vaganova.⁹³ Radeći na spisima Državnog arhiva Jaroslavske oblasti, s kojih je ovih godina skinuta tajnost, ustanovila je kako su se, u doba službeno proglašene slobode vjeroispovijesti, tajno prikupljale evidencije o vjernicima svih religija i sekti i o njihovoj dobroj strukturi, te podjednako precizni podaci o svećenicima. Za jednog sveće-

⁸⁸ A. V. Šavrov (komentar uz članak: »Bolševiki prihodjat k vlasti«), *Sovetskie arhivy*, 3 (1991.), 38.

⁸⁹ V. V. Caplin, Statistika žrtv staljinizma v 30-e gody. *Voprosy istorii*, 4 (1989.), 175–181.

⁹⁰ V. V. Caplin, Arhivnye materialy o čisle zaključennyh v konce 30-ih godov. *Voprosy istorii*, 4–5 (1991.), 151–163.

⁹¹ Caplin citira ovo djelo prema sovjetskom izdanju u časopisu *Novyj mir* iz 1989. godine.

⁹² A. N. Gorjainov, Slavjanovedy — žertvy repressij 1920–1949-h godov. Nekotorye neizvestnye stranicy iz istorii sovetskoj nauki. *Sovetskoe slavjanovedenie*, 2 (1990.), 78–89.

⁹³ I. V. Vaganova, Religija, obrazovanije, pečat' po rassekrečennym dokumentam Gosarhiva Jaroslavskoj oblasti (1926–1928). *Sovetskie arhivy*, 6 (1991.), 61–69 (s fotografijama).

nika stoji u dosjeu da osim vjerske čita i ateističku literaturu, pa je stoga posebno neugodan, jer na diskusijama o religiji brani Crkvu vrlo argumentirano.⁹⁴

Također su sačuvani i, do sada tajni, protokoli sjednica gubernijskih komisija pri agitacijsko-propagandnom odjelu gubernijskog komiteta VKP(b) (= Sveruske komunističke partije boljševika), u kojima je jasno formulirana politika borbe protiv Crkve i vjernika. Kao potvrdu provođenja tih mjera Vaganova je u gradskim novinama *Severnyj rabočij* iz 1932. godine pronašla u članku pod nazivom »Jaroslavl mora postati istinski socijalistički grad, a ne muzej crkvenih starina« zahtjev za rušenje stare urbane jezgre.⁹⁵ Inače je taj grad poznat stručnjacima cijelog svijeta po srednjovjekovnoj crkvenoj arhitekturi i freskama neprocjenjive umjetničke vrijednosti.

U fondovima gubernijskog odjela narodnog gospodarstva čuvaju se tajne karakteristike svih učitelja, a posebno onih koji su bili plemićkoga ili svećeničkog porijekla. Sastavljeni su popisi učitelja koji su na temelju svoga klasnog porijekla bili predodređeni za otpuštanje ili progon. Autorica ističe da su izvanredno školovani ljudi koji su mogli i htjeli neprocjenjivo koristiti narodnoj prosvjeti bili uklonjeni, čime je nanescena golema šteta ne samo školstvu nego i znanosti, jer stručnost znanstvenika uvelike ovisi i o znanju koje su stekli u osnovnoj školi. Kao primjer naveden je ravnatelj jedne sedmogodišnje pučke škole, koji je prije revolucije završio elitni pravni licej, a pao je u nemilost zato što je bio sin svećenika. U tome do sada tajnom arhivskom fondu ima na tisuće dokumenata o sličnim sudbinama.⁹⁶ Vaganova komentira da »svaki od tih dokumenata govori o upropaštenom životu tih ljudi, a isto tako i o upropaštenoj sudbini naše prosvjete, znanosti i kulture. Treba li se stoga čuditi što naša škola stoji danas na rubu propasti«.

O likvidaciji poljskih časnika u Katinskoj šumi napisao je knjigu Abarinov⁹⁷, a raspravu o interniranim Poljacima Parsadanova⁹⁸.

Najgrozomornijim povijesnim stranicama sovjetskog razdoblja pripada glad tridesetih godina ovoga stoljeća. U svijetu je poznata knjiga Roberta Conquesta⁹⁹, koja je prevedena i kod nas pod naslovom »Čemerna žetva«¹⁰⁰, a u SSSR je dospio ruski prijevod toga djela objavljen u Londonu.¹⁰¹ Neka poglavlja te knjige objavio je časopis *Voprosy istorii*¹⁰². Pitanje gladi do sada se u SSSR-u nije smjelo ni spominjati ni istraživati. Sada se pojavilo više studija o tom pitanju na temelju odnedavno dostupne arhivske građe.

⁹⁴ Ibidem, 62.

⁹⁵ Ibidem, 63.

⁹⁶ Ibidem, 64—65.

⁹⁷ V. Abarinov, Katynskij labirint. »Novosti«, Moskva 1991. (207 str.).

⁹⁸ V. S. Parsadanova, K istorii internirovannyh v SSSR soldat i oficerov Vojska Pol'skago. *Sovetskoe slavjanovedenie*, 5 (1990.), 17—26.

⁹⁹ Robert Conquest, The Harvest of Sorrow. Hutchinson. London 1986.

¹⁰⁰ Robert Conquest, Čemerna žetva. Sovjetska kolektivizacija i teror gladi. »Filip Višnjić«, Beograd 1988. (432 str.).

¹⁰¹ Isti. Žetva skorbi. London 1988. (ruski prijevod u emigraciji).

¹⁰² Isti. Žetva skorbi. (Izabrana poglavlja u:) *Voprosy istorii*, 1 (1990.), 147—160, 4 (1990.), 83—100.

Primjetno je da istraživači nisu izgubili kritički duh u odnosu na dokumente te se ne daju slijepo voditi nepotpunom, a ponekad i falsificiranom dokumentacijom. Kondrašin¹⁰³ je, istražujući glad koja je 1932/33. harala Povolžjem, primijenio i metodu ankete. Pitajući stanovnike tog područja jesu li čuli o gladi tridesetih godina dobio je u 99% slučajeva potvrđan odgovor. Takva metoda u sovjetskim uvjetima ima poseban smisao. Današnji mladi naraštaji nisu mogli inače znati o gladi, budući da ih je škola indoktrinirala tvrdnjom da je nakon revolucije glad iskorijenjena. Utvrđivanje broja žrtava vrlo je složeno pitanje iz više razloga. Matične su knjige samo u prvom razdoblju kao uzrok smrti navodile glad, gladovanje, neishranjenost, nedovoljnu prehranu, »beshljebije« i slično. Otkada je Staljin 1933. izjavio da su »kolhoznici zaboravili siromaštvo i glad«, ta se riječ više nije smjela upisivati u matične knjige. Zato se u rubrici uzroka upisivalo »nepoznati uzrok«. Tako je u matičnoj knjizi jednog sela na 130 registriranih smrti navedeno da je 120 osoba umrlo »od nepoznatog uzroka«. Razne bolesti navedene kao uzrok smrti velikim su dijelom posljedica neishranjenosti.

Već su prije u inozemnoj historiografiji postavljene teze da je glad tridesetih godina umjetno izazvana s ciljem prinude seljaka da uđu u kolhoze. U glasilu *Sovetskie arhivy* Gončarenko i Čečenkova objavili su o tome 11 dokumenata.¹⁰⁴ U komentaru konstatiraju da urod 1930., 1932. i 1933. nije bio izrazito niži od višegodišnjeg prosjeka.¹⁰⁵ Da je žetva 1932. bila dobra, pisale su tadašnje novine, a priznao je i Staljin u jednom referatu. Priređivači te građe zaključuju: »Radeći na fondovima partijskog arhiva Bjelgorodskog obkoma KPSS (PABO), uspjeli smo ipak ustanoviti takve dokumente koji nam daju jasnu predodžbu o umorstvu glada — jednom od mnogih zločina staljinskog režima.«¹⁰⁶

Još strašnije razmjere imala je glad u Ukrajini. Iako ovdje nije bio moguć osvrt na ukrajinsku historiografiju, spomenimo samo da o tome pišu Kuljčicki i Maksudov¹⁰⁷, prvi iz Cambridgea, a drugi iz SAD. Rezultate njihova zajedničkog istraživanja objavljuje Ukrajinski povijesni časopis. Publikacija radova emigrantskih znanstvenika u sovjetskoj periodici također je donedavno bila nezamisliva. Ti su izbjegli autori, kako stoji u sažetku njihove studije, »koristeći se materijalima sovjetske demografske statistike, koji su postali dostupni potkraj 1989. godine, pokušali odrediti maksimum i minimum žrtava ukrajinskog stanovništva od gladi 1933. godine. Zaključili su da se »svi u povijesti čovječanstva poznati slučajevi genocida ne mogu usporediti s onim što se dogodilo u Ukrajinskoj SSR na početku tridesetih godina.«¹⁰⁸

Autori konstatiraju da registracija mrtvih nije bila potpuna jer su i izgledniji matičari umirali, pa su se upisi prekidali. Statistička služba organizirana u raz-

¹⁰³ V. V. Kondrašin, Golod 1932–1933 godov v derevnjah Povolžja, *Voprosy istorii*, 6 (1991.), 176–181.

¹⁰⁴ Ju. I. Gončarenko, A. P. Čečenkova, Golod 1933. (publikacija dokumentov), *Sovetskie arhivy*, 6 (1990.), 45–52.

¹⁰⁵ Ibidem, 45.

¹⁰⁶ Ibidem, 46.

¹⁰⁷ S. V. Kuljčicki, Sergej Maksudov, Vraty naseleennja Ukrainy vid golodu 1933 g. *Ukrajinskij istoryčnyj žurnal*, 2 (1991.), 3–10.

¹⁰⁸ Ibidem, 3.

doblju 1932.—1934. nije mogla 1934. prikupiti sve podatke za prethodne godine. Vlasti su nastojale broj mrtvih prikazati manjim. »Na ulicama Kijeva bila su god. 1933. pokupljena 9472 mrtva, od kojih 5481, kao što se navodi u iskazu sudsko-medicinskog inspektora, nije bio registriran u skladu s direktivama tužilaštva (usmenim i pismenim).«¹⁰⁹ Od 1934. prikupljanje i obrada demografskih podataka prelazi u nadležnost Narodnog komesarijata za unutrašnje poslove, i svi ti dokumenti počinju nositi oznaku »strogo povjerljivo«. Autori ukazuju na pojave namjernog skrivanja broja žrtava gladi. Tako je 1934., prema podacima Centralne uprave narodnog gospodarstva, bilo u SSSR-u 165,7 milijuna stanovnika. Istodobno je Staljin na XVII. partijskom kongresu iznio podatak o 168 milijuna stanovnika. Tim namjernim povećanjem stvarnog broja stanovnika nastojalo se indirektno reći da nikakve gladi nije bilo. Povećanje je pokrilo upravo onaj broj na koji su vlasti procijenile broj žrtava gladi.¹¹⁰ O gladi u Ukrajini izišla je i opsežna knjiga¹¹¹. O arhivskoj građi o pitanju gladi objavljen je članak u časopisu *Sovetskie arhivy*¹¹².

U preferirane teme sovjetske historiografije do sada se ubrajao i tzv. »domovinski rat« (»Otečestvennaja vojna«), odnosno II. svjetski rat. Pojava novih tema u historiografiji samo je donekle smanjila udio pažnje posvećen II. svjetskom ratu. Dijelovi memoara Nikite Sergejeviča Hruščova izlaze u mjesečniku *Voprosy istorii* već drugu godinu u nastavcima¹¹³, a u kraćim izvancima i u mnogo tiražnijem tjedniku *Ogonek*.

Dugo izbjegavano pitanje sovjetske historiografije bila je predaja generala Vlasova i cijele njegove armije Nijemcima. Do sada je Vlasov bio spominjan isključivo kao izdajnik. Tim se pitanjem pozabavio Nikolaj Korenjuk¹¹⁴, koji polazi od teze da je uvijek bilo izdajnika, ali nikad u povijesti Rusije nije bilo masovne izdaje vojnika, oficira, generala. Autor sugerira da je riječ o rodoljubima koji su čak i po cijenu političke i vojne suradnje s Hitlerom željeli osloboditi domovinu od okrutne Staljinove vlasti. Vlasov se godinu dana borio protiv Nijemaca i bio jedan od generala koji je uživao najveće Staljinovo povjerenje. Našavši se u zarobljeništvu Vlasov je zapovjedniku 18. njemačke armije general-pukovniku Lindemannu ponudio da će, pod uvjetom ako mu dopuste sastaviti armiju od ruskih zarobljenika, surađivati s Wehrmachtom. Pri tome je isticao da njegova armija nije plaćenička vojska nego Ruska oslobodilačka armija (»ROA«), i odbijao prijedloge da mu vojska nosi njemačku uniformu. Inicijativa generala Vlasova naišla je na Hitlerovo nepovjerenje, iako je Vlasov uspio pridobiti stanovitu naklonost Keitela, Himmlera i nekih njemačkih generala koji su takvu armiju smatrali oportunom za Reich jer bi rasteretila pritisak na njemačke oružane snage. Veze Vlasova s urotničkom

¹⁰⁹ Ibidem, 5. Dokumentirano spisom iz Centralnoga državnog arhiva Narodnog gospodarstva u Moskvi.

¹¹⁰ Ibidem, 6.

¹¹¹ Golod 1932—1933 rokiv na Ukrajinu. Očima istorykyv, movoju dokumentiv. Kiev 1990. (605 str.).

¹¹² Vidjeti bilješku 104.

¹¹³ N. S. Hruščev, *Memuary. Voprosy istorii*, 2—12 (1990.); 1—8 (1991.). Izlazi još i dalje.

¹¹⁴ Nikolaj Korenjuk, *Trudno žit' s mifami. General Vlasov i »Russkaja osvoboditel'naja armija«*. *Ogonek* 46 (1990.), 29—31.

skupinom njemačkih generala koji su pokušali atentat na Hitlera nisu razjašnjene. U svakom slučaju Korenjuk ne tretira Vlasova kao izdajnika nego zarobljenika. Pokušava ga razumjeti kao čovjeka u posebnim okolnostima i cijeni njegove postupke jer nije razmišljao samo o sebi nego o dobrobiti svoje armije i cijele domovine. U kraćoj autobiografiji, napisanoj u zarobljeništvu, Vlasov je ustvrdio da želi surađivati s Nijemcima isključivo zbog političkih, a ne osobnih razloga. On je u mladosti iskreno prihvatio revolucionarne ideale, te ističe da njemu osobno sovjetska vlast nije nanijela nikakvo zlo, nego dapače omogućila da dospije u sam vrh vojne hijerarhije.

Govoreći o drugom svjetskom ratu trebalo bi se sjetiti i prvoga. Dio autora konstatira da je to zanemarena tema sovjetske historiografije i vrlo slabo poznato razdoblje ruske povijesti. *Ogonek* je pokrenuo ilustrirani serijal »150 godina fotografije« i u sklopu njega donosi autentične snimke koje se velikim dijelom odnose na to razdoblje. U komentaru jednoga od njih ističe se da su sovjetski udžbenici stvorili kliširanu sliku o I. svjetskom ratu kao imperijalističkom. A on je inače velikim dijelom bio častan rat za obranu domovine.¹¹⁵ O vojnom svećenstvu u I. svjetskom ratu piše Senin.¹¹⁶

Pitanjima sovjetskog razdoblja, koja su odnedavno također postala predmetom historiografske obrade, pripada i odnos prema nacionalnim manjinama. Takvi su članci još za sada relativno manje brojni od gore spomenutih tema, ali se kao primjeri mogu navesti Malinovskij, koji je prikazao povijest sovjetskih Nijemaca prema viđenju historiografije Savezne Republike Njemačke,¹¹⁷ i Bugaj, koji piše o deportaciji kavkaskih naroda Čečena i Inguša.¹¹⁸

6. Promjene u metodologiji

Glede metodologije postavlja se nekoliko pitanja. Koliko je 1990. i 1991. primjenjivan marksizam kao *metoda povijesne analize*, odnosno onaj njegov dio koji povijesni proces promatra kao posljedicu isključivo ekonomskih odnosa, odbacujući pri tome sva druga tumačenja kao idealistička i »nenaučna«? Koliko su uspjele prodrijeti suvremene metodologije sa Zapada, te kako se pluralizam u političkom mišljenju odrazio na pluralističku primjenu različitih historiografskih metoda? Je li se u tako kratkom vremenu uopće mogao formirati stručni kadar koji bi analizirao prošlost na nov način i stigao se osloboditi desetljećima usađivanog oblika mišljenja? Koji je doprinos sovjetskih znanstvenika razvitku modernih metodologija u povijesnoj znanosti, odnosno koliko su oni uspješni u samostalnom stvaranju novih metoda na temelju mogućnosti što ih pruža suvremeno stanje u drugim znanostima? Kako su sami sovjetski povjesničari ocjenjivali stanje i perspektive vlastite znanosti? Koliko se tema-

¹¹⁵ »150 let fotografii«. *Ogonek* 33 (1990.), 20–25.

¹¹⁶ A. S. Senin, Armejskoe duhovenstvo Rossii v pervuju miroviju vojnu. *Voprosy istorii*, 10 (1990.), 159–165.

¹¹⁷ L. V. Malinovskij, Istorija sovjetskih nemcev v sovremennoj istoriografii FRG. *Voprosy istorii*, 2–3 (1991.), 238–243.

¹¹⁸ N. F. Bugaj, Pravda o deportacii čečenskogo i ingušškogo narodov. *Voprosy istorii*, 7 (1990.), 32–44.

tika povijesnih istraživanja oslobodila obveze da služi kao potvrda marksističke ideologije u posljednje dvije godine totalitarizma?

U usporedbi s promjenama u izboru tema povijesnih istraživanja, na polju metodologije spektakularnih promjena još nije bilo. Pohvalno je da ni šok od prvog susreta sa do sada nedostupnom arhivskom građom nije djelovao na to da bi se ona prihvaćala bez kritičke provjere. Provjerava se istinitost statističkih podataka o broju žrtava gladi, političkih i vjerskih represija, te o broju zatvorenika, i želi se spriječiti da u historiografiju prodru falsificirani podaci. O tome je već bilo riječi na drugom mjestu. Posumnjalo se čak i u istinitost podataka Popisa stanovništva iz 1937. godine!

Iz nekih teoretskih rasprava može se vidjeti kako sami sovjetski znanstvenici gledaju na metodološku problematiku. Jedan od njih, akademik Kovalčenko, koji načelno ostaje vjeran marksizmu jer smatra niz marksističkih postavki u cjelini neprijepornima, neovisno o nekim spornim tezama, te zastupa mišljenje da oktobarska revolucija nije imala povijesne alternative,¹¹⁹ ističe: »Najvažniji faktor koji određuje razvitak sovjetske povijesne znanosti poslije 1985. godine jest likvidacija ideološkog i političkog pritiska.«¹²⁰ Čak i nosilac takvih uvjerenja, po čijem je svjetonazoru negativno da povjesničar za napisanu knjigu može primiti lijepi honorar, daje ovakvu oštru ocjenu dosadašnje historiografije: »U tijeku nekoliko desetljeća, do sredine 80-ih godina, sovjetska se povijesna znanost razvijala u nepovoljnim uvjetima. Od kraja 20-ih godina sve veću ulogu u tom procesu nisu igrale unutarnje težnje koje pripadaju znanstvenom spoznavanju, ni širok interes za povijest, nego pritisak na povijesnu znanost političke ideologije i partijsko-državnog aparata. Zadaci povijesne znanosti svodili su se na provođenje politike, uslijed čega su povjesničari postajali tumači i ilustratori službenih ocjena zbivanja iz prošlosti. Bilo je i administrativnog uplitanja u razvoj znanosti, pritisaka na povjesničare i primjene represija. To je uzrokovalo ne samo pojavu *bijelih mrlja* i iskrivljenih tumačenja mnogih zbivanja, nego i snižavanja profesionalne razine povjesničara.«¹²¹ Dalje isti teoretičar opisuje dosta negativno stanje dosadašnje sovjetske historiografije (prevladavanje faktografije; konstatira da su se neki povjesničari bavili isključivo znanstvenim falsifikatima) i ističe da takvo stanje još nije potpuno prevladano. Upozorava na opasnost od primitivnog preocjenjivanja: »Ono što je ranije bilo pozitivno ocijenjeno, sada se automatski ocjenjuje negativno, i obratno. Novi se problemi rješavaju starim metodama.¹²² Pojavila se opasnost nove instrumentalizacije povijesti od novonastalih stranaka i političkih grupacija. Nije nevolja u tome što razne interesne grupe upotrebljavaju povijest za potkrepu svojih stavova, nego u tome što se umjesto objektivne znanstvene analize povijesnih realnosti, jednako kao i prije, nudi subjektivna potraga argumenata za potvrdu unaprijed određenih političko-ideoloških interesa i pozicija, što metodološki sakati povijesno istraživanje.«

¹¹⁹ I. D. Kovalčenko, Nekotorye voprosy metodologii istorii, *Novaja i novejšaja istorija*, 5 (1991.), 3—9.

¹²⁰ Ibidem, 3.

¹²¹ Ibidem, 4.

¹²² I. D. Kovalčenko, O tendencijah v istoričeskoj nauke. *Novaja i novejšaja istorija*, 5 (1991.), 64—70.

Na teoretsko-metodološkom planu Kovaljčenko izdvaja kao najvažnije zadatke: 1) ukidanje rascjepa u proučavanju povijesti SSSR-a i svjetske povijesti, odnosno potrebu prosudbe nacionalne povijesti u općecivilizacijskom kontekstu povijesti čovječanstva, 2) neophodnost da se, ne zaboravljajući ulogu masa, odrazi podjednako i uloga pojedinaca, i 3) analiza realiziranog kroz povijest mora se predočiti u usporedbi s alternativnim mogućnostima i tumačenjem zašto se ostvarila ova a ne ona varijanta.¹²³

Glede oktobarske revolucije treba ustanoviti koliko je ona rezultat općeg toka svjetskog, odnosno prije svega europskog, procesa, a koliko rezultat specifičnih ruskih prilika. Do sada su postojale polarno suprotne ocjene u sovjetskoj i inozemnoj historiografiji.

Kovaljčenko upozorava na mnoge opasnosti: tendenciju objavljivanja komercijalnih djela umjesto znanstveno vrijednih.¹²⁴ Smatra negativnim da povjesničar može za pola godine napisati knjigu i primiti lijep honorar. Napominje da je u godinama preustrojstva (»perestrojke«) bit glavnine promjena bila faktografska. Kriterij »poštenja« i »objektivnosti« povjesničara nije dovoljan za upoznavanje prošlosti.¹²⁵

Već citirani Bolhovitinov, koji kritizira lažnu propagandnu sliku stvaranu u SSSR-u o SAD, kaže: »Povjesničar mora imati razne metode i sredstva analize — i nove i stare, i klasnu analizu i općečovječanske vrijednosti, i civilizacijski pristup, i teoriju formacija, i brojčane i tradicionalne metode — sve treba iskoristiti onda kad je to nužno.«¹²⁶

Na okruglom stolu sovjetskih i američkih povjesničara¹²⁷ istupili su među inima Volobujev i Barg. Volobujev smatra da sovjetska povijesna znanost mora prevladati dogmatizam i primitivni ekonomizam. Ističe kao problem da se zanemari višeslojnost i složena struktura gospodarstva u predrevolucionoj Rusiji, i da se krajnje pojednostavnjeno gleda na klasnu i političku borbu u 19. i 20. st. svodeći je u biti na borbu dviju suprotnih sila: revolucionarne i kontrarevolucionarne.¹²⁸ Prema Volobujevu potrebne su: 1) ozbiljna teoretska obnova istraživačkog arsenala, izlaženje s novim konceptualnim idejama. 2) usavršavanje istraživačke problematike, i 3) pojačana pažnja prema ljudima kao tvorcima povijesti. Ne slaže se s onima koji po svaku cijenu žele tumačiti rusku povijest primjenom zapadnoeuropskog modela.¹²⁹

Barg se pita kakva je zapravo struktura povijesnog znanja. »Riječ je o tome da povijesno iskustvo proširuje sferu istraživanja. Povijesna znanost sastoji se sada od niza zasebnih disciplina: ekonomske povijesti, socijalne povijesti, političke povijesti, socijalne antropologije, itd. Postavlja se pitanje: što je zapravo danas povijest kao znanost? Ako se na povijest gleda kao na znanost, njezin predmet mora biti opća zakonitost društvenog kretanja kao cjeline,

¹²³ Ibidem.

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ Bolhovitinov, op. cit., 4.

¹²⁷ A. S. Grossman, Kruglyj stol sovjetskih i američkih historikova. *Voprosy istorii*, 4 (1989.), 97—117.

¹²⁸ Ibidem, 97—98.

¹²⁹ Ibidem, 98.

odnosno neki opći regulativi. Tako znanost, koja se može označiti kao povijest, ne uključuje svu sumu znanja što je određuju pojedine znanosti, nego samo one što određuju strukturu opće povijesti iz kojih treba apstrahirati zakonitosti.« Drugo je pitanje, prema Bargu, karakter samih (povijesnih) zakonitosti. »Postoji proturječje u dvjema postavkama marksizma. Na jednoj strani marksizam priznaje da ljudi sami stvaraju povijest, slijedeći svoje spoznate ciljeve: na drugoj, kod Marxa u *Kapitalu* čitamo o prirodnim zakonima razvitka kapitalizma ili o tendencijama koje se razvijaju sa željeznom neopodnošću.« Barg pomiruje te dvije suprotne teze ovako: »Ljudi svjesno provode svoje ciljeve u povijesti. Ali oni nisu uvijek svjesni u kakvim povijesnim uvjetima to rade. Zato se željeni ciljevi obično malokad postižu.«¹³⁰

I drugi autori istupaju sa svojim viđenjima problema, kao Gurevič koji piše o krizi suvremene povijesne znanosti,¹³¹ i Mogilnickij o povijesnoj alternativnosti¹³², ali se sva njihova gledišta ovdje ne mogu izložiti.

Nešto o pogledima na metodologiju istraživanja i metodiku nastave moglo se nazrijeti iz stručnih skupova. Na »okruglom stolu« Ministarstva obrazovanja RSFSR istaknut je nedovoljan broj sati za predavanje povijesti, a isto tako i nedovoljna pažnja posvećena predavanju povijesti »malih« kapitalističkih država — Austrije, Belgije, Nizozemske, Danske, Irske, Norveške, Švedske, Finske, pa zatim Australije, Kanade i država Latinske Amerike. U tim su zemljama postignuta određena iskustva u izgradnji društvenog modela, ili teku duboke socijalno-ekonomske promjene koje utječu na svjetski povijesni proces.¹³³

Zamjetno je da dobar dio sovjetskih teoretičara pod metodologijom u prvom redu rješava politička pitanja, a tek uzgredice stručne probleme povijesne znanosti.

Kao ilustrativan primjer koncipiranja i primjene novih metodologija i teorijskih inovacija može poslužiti knjiga »Drevna Rusija i velika stepa« koju je napisao dvostruki doktor povijesnih i geografskih znanosti akademik Gumilev¹³⁴. Autor opisuje i analizira mnoge događaje koje su do sada povjesničari mimoilazili. On gleda na povijesnu problematiku s pozicije etnologije »koja ispunjuje prazninu između povijesti i prirodnih znanosti«.¹³⁵ Centralna je tema za Gumileva uzajamni odnos bioloških, geografskih i povijesnih faktora u procesu etnogeneze i etničke evolucije. U razdoblju prije perestrojke svako obraćanje povjesničara prirodnim faktorima povlačilo je optužbu da su privrženi biološkom ili geografskom determinizmu. Sada se priznaje da kategorija determinizma ima integracijski karakter, te da se prava uloga prirodne sredine može pravilno shvatiti samo u sistemu, a ne na način mehaničkog determinizma

¹³⁰ Ibidem, 99.

¹³¹ A. Ja. Gurevič, O krizise sovremennoj istoričeskoj nauki. *Voprosy istorii*, 2—3 (1991.), 21—36.

¹³² B. G. Mogil'nickij, Istoričeskaja al'ternativnost': metodologičeskij aspekt. *Novaja i novejšaja istorija*, 1 (1990.), 3—19.

¹³³ V. P. Viktorov, Izučat' vseмирnuju istoriju vo vsem ee mnogoobrazii. *Novaja i novejšaja istorija*, 5 (1991.), 209.

¹³⁴ L. N. Gumilev, Drevnjaja Rus' i velikaja step'. »Mysl'«, Moskva 1989. (765 str.).

¹³⁵ Vidjeti prikaz knjige Gumileva: Kotov R. E., *Voprosy istorii*, 4—5 (1991.), 189—192.

XIX. stoljeća.¹³⁶ Autor smatra da je povijesni život mnogo bogatiji nego što se može pretpostaviti samo prema povijesnim izvorima. Cjelovito shvaćanje povijesti ovoga ili onoga razdoblja zahtijeva mnogo širi pristup i rekonstrukciju mnogih aspekata. Fizička geografija olakšava povjesničaru shvatiti osobitosti prirodne privrede. Gumilev nastoji shvatiti mehanizam povijesnog kretanja s pozicija antropologije. Posebno ga zanimaju problemi simbioze, ili, kako on to naziva, »himere« suživota dvaju etnosa na jednom teritoriju, pri čemu je jedan sjedilački (zemljoradnički), a drugi nomadski (stočarski).¹³⁷

7. Dostupnost i objavljivanje arhivske građe

Pitanje dostupnosti arhivske građe za povijesna istraživanja može se pregledno pratiti prema časopisu *Sovetskie arhivy* koji izlazi svaka dva mjeseca, i u rubrici »Publikacija dokumenata« donosi po nekoliko takvih priloga, od kojih se priličan broj odnosi na građu s koje je nedavno skinuta zabrana upotrebe i objavljivanja.

U tom smislu izuzetno veliko značenje ima Centralni partijski arhiv Instituta marksizma-lenjinizma pri CK KPSS. Uprava toga instituta odlučila je na prijedlog Centralnog partijskog arhiva predati osobne fondove J. V. Staljina, N. I. Buharina, L. B. Kameneva, G. E. Zinovjeva, F. F. Raskolnikova i K. B. Radeka na upotrebu »širokom krugu istraživača«.¹³⁸ Od dokumenata 30-ih godina za sada nisu dostupni samo fondovi Kominterne i neki materijali aparata CK RKP — VKP (b). Zamjenik znanstvenog tajnika toga Instituta, kojemu je podređen spomenuti arhiv, ovako to komentira: »Ukoliko pristup kominternovskoj građi treba da bude usuglašen s ostalim kominternovskim partijama, rješenje drugog pitanja koči se prije svega tradicijom tajnosti u partijskoj arhivistici.«¹³⁹

Između dva svjetska rata u Čehoslovačkoj su ruski emigranti osnovali »Ruski inozemni povijesni arhiv« u koji su pohranjivali svoje dokumente i drugu sličnu građu. Nakon rata taj arhiv dospijeva u Moskvu, gdje postaje sastavnim dijelom »Centralnoga državnog arhiva oktobarske revolucije«. Dio spomenute građe u njemu je specifičan u arhivsku »Zbirku zasebnih dokumenata bjelocemigranata« (f. 5881). Tu su tisuće predmeta, među kojima glavnina otpada na uspomene iz građanskog rata. One se sada sve češće objavljuju, naročito kao izvorna građa, većinom u časopisu *Sovetskie arhivy*. U predgovoru jednog takvog teksta (»Posljednji dani bijelih u Odessi«) priređivač i komentator Šavrov ističe da, za razliku od uspomena velikih političara i vojnih zapovjednika, koji uvijek sadrže element opravdanja, memoari običnih sudionika građanskog rata toga nemaju. Oficiri na terenu čak su bolje poznavali neke aspekte. Iz takve građe vidi se kako je običan vojnik ili

¹³⁶ Ibidem, 190.

¹³⁷ Ibidem, 191.

¹³⁸ V. N. Šepelev, Central'nyj partijnyj arhiv otkryvaet svoi fondy. *Sovetskie arhivy*, 4 (1990.), 29—32.

¹³⁹ S. V. Jakušev, Central'nyj partijnyj arhiv v 30-e gody, *Voprosy istorii*, 4—5 (1991.) 25—33.

oficir bijele armije, uglavnom intelektualac, sagledavao situaciju i koje je pojave primjećivao.¹⁴⁰

U rubrici »Traganja i pronalasci« istoga arhivističkog časopisa objavljen je kraći članak o studentskim godinama Nikolaja Gumileva (čita se: Gumiljov) s faksimilom stranica njegova indeksa.¹⁴¹ Interes za Gumileva posljedica je ne samo njegove do sada zabranjene poezije, koja odnedavno izlazi u brojnim izdanjima i postaje sve popularnija, nego i činjenice što su ga boljševici strijeljali u tijeku građanskog rata.

8. Stanje u pomoćnim povijesnim znanostima

Budući da se povijesna proučavanja temelje na pomoćnim povijesnim znanostima, treba svakako i njih spomenuti. U ovom prikazu moguć je samo ilustrativni letimičan pregled, pa bismo se zadržali tek na nekoliko naslova. Glede arhivistike osvrćemo se na samo neke teoretske priloge. Pitanje dostupnosti arhivske građe obrađeno je već prije.

Od većih radova može se izdvojiti monografija o grbovima bjeloruskih gradova koju je napisao Titov.¹⁴² Autor ukazuje na začetke upotrebe grbova još u razdoblju do dolaska toga područja pod poljsku vlast. Time zastupa tezu o njihovu autohtonom razvitku, pa dakle zapadni utjecaj prestaje biti njihov jedini uzročnik, kako se mislilo do sada. Soboleva je objavila članak o prvom ruskom znanstvenom heraldičaru Aleksandru Lakieru (1824.—1870.)¹⁴³. Objelodanjen je i reprint njegove knjige¹⁴⁴ koja danas pripada klasiци ruske heraldike. Pretiskom je izdano znamenito djelo »Grbovi gradova, gubernija, oblasti i vlastelinstava«¹⁴⁵. Pregledni članak o stanju u suvremenoj domaćoj i svjetskoj genealogiji objavila je Meduševskaja¹⁴⁶. Aksenov je priredio monografiju o genealogiji moskovskih trgovaca XVIII. st.¹⁴⁷ Isprave socijalno-gospodarske povijesti sjevera Rusije s kraja XV. do XVI. stoljeća i isprave Solovječkog samostana 1572.—1584.¹⁴⁸

¹⁴⁰ »Poslednje dni belyh v Odesse« (Priredio i komentirao Šavrov). *Sovetskie arhivy*, 2 (1990.), 82—89.

¹⁴¹ A. B. Astašov, Nikolaj Stepanovič Gumilev v Peterburgskom universitete. *SA* 1 (1990.), 96—99.

¹⁴² A. Titov, *Gorodskaja gerald'ika Belorussiji*, Minsk 1989. (= Citou A. Garadskaja gerald'ika Belarusi). Vidjeti: prikaz Dulin S. V., *Voprosy istorii*, 2—3 (1991.), 245—246.

¹⁴³ N. A. Soboleva, Pervyj russkij učenij gerald'ist, *Voprosy istorii*, 2—3 (1991.), 180—188.

¹⁴⁴ A. B. Lakier, *Russkaja gerald'ika*. Sanktpeterburg 1855. Izdanje »Kniga«, Moskva 1990. (399 str.) (reprint).

¹⁴⁵ *Gerby gorodov, gubernij, oblastej i posadov Rossijskoj imperii*, »Planeta«, Moskva 1990. (224 str.) (reprint prema izdanju iz 1899.).

¹⁴⁶ O. M. Meduševskaja, O problemah genealogii. *Sovetskie arhivy*, 6 (1989.), 25—34.

¹⁴⁷ A. I. Aks'enov, *Genealogija moskovskogo kupečestva v XVIII v.* Moskva 1988.

¹⁴⁸ *Akty social'no-ekonomičeskoj istorii Severa Rossii konca XV—XVI v.* Akty Solovječeskogo monastyrja 1572—1584. »Nauka«, Leningrad 1990. (328 str.).

Posebna se pažnja pridaje povijesti ruske arhivistike. Lukašević je proučio tipologiju kancelarijskih dokumenata prve trećine XVIII. stoljeća.¹⁴⁹ Vorobjev je priredio »Građu za rječnik starofrancuskih dokumenata«¹⁵⁰. Uočio je analogije u sistemima terminologije ruskih kancelarija XI.—XVII. i francuskih XIII.—XVI. stoljeća. Konstatira uspješnost komparativne metode u proučavanju toga pitanja.¹⁵¹ Makarov obrađuje povijest Glavnoga katastarskog arhiva u razdoblju od 1764. do 1917.¹⁵² Navodi podatke o organizaciji arhivske službe i mreže arhiva u XVIII. stoljeću. Anegdotski pripovijeda o zgodama koje odražavaju svijest javnosti o čuvanju arhivske građe. Prilikom Napoleonove invazije na Moskvu 1812. glavni zapovjednik obrane grada knez Rostopčin naredio je evakuaciju cijelog arhiva. Stotine svežnjeva karata i atlasa otpremljene su na desecima konjskih zaprega. Stradao je samo manji dio, otpreman riječnim putem, u požaru jedne barke. Godine 1911. u Arhivu je odlučeno škartirati dio te zbirke. Zbog žestokih protesta poznatih povjesničara dio karata predan je Ruskom nacionalnom muzeju. Time je narušeno načelo jedinstva arhivskog fonda, ali zato spašena arhivska građa.¹⁵³

Starostin i Horhordina analiziraju arhivski dekret iz 1918.¹⁵⁴ Pavlova piše o Ruskom inozemnom arhivu što su ga osnovali emigranti u Pragu,¹⁵⁵ a čija se građa u više navrata objavljivala u sovjetskim arhivističkim i povijesnim glasilima. Od suvremenih problema koji u sklopu arhivske struke zahtijevaju teoretsko i praktičko rješenje mogu se izdvojiti eksplozija nuklearne elektrane u Černobilu i razdioba arhivske građe u svezi sa suverenosti republika. U prvom slučaju trebalo je riješiti probleme evakuacije i dekontaminacije arhivske građe te fuzioniranja fondova onih arhiva koji su ukinuti na ugroženom području,¹⁵⁶ a u drugom pravne probleme pripadnosti restitucije građe republikama i posebno složeno pitanje razgraničenja nadležnosti saveznih arhiva i onih koji pripadaju Ruskoj Republici.¹⁵⁷

9. Interes za Hrvatsku u sovjetskim istraživanjima

U 1990. i 1991. godini objelodanjeno je nekoliko rasprava i studija o Hrvatskoj, odnosno pojedinim problemima hrvatske povijesti, nešto prikaza naših

¹⁴⁹ Lukašević, Vidy dokumentov v Rossijskom gosudarstve pervoj četvrti XVIII v. (na materialje General'nogo reglamenta). *Sovetskie arhivy*, 4 (1991.), 38—46.

¹⁵⁰ K. Ju. Vorobjev, Materialy dlja slovarja starofrancuzskih dokumentov. Moskva 1986. (za sada deponirano kao rukopis u Akademiji nauka SSSR). Citirano prema Lukaševiću.

¹⁵¹ Lukašević, ibidem.

¹⁵² S. V. Makarov, Istorija Glavnogo meževogo arhiva i ispol'zovanie ego dokumentov (1764—1917 gg.) *Sovetskie arhivy*, 5 (1991.), 23—31.

¹⁵³ Makarov, ibidem.

¹⁵⁴ E. V. Starostin, T. I. Horhordina, Dekret ob arhivnom dele 1918. g. *Voprosy istorii*, 7—8 (1991.), 41—52.

¹⁵⁵ T. F. Pavlova, Russkij zagraničnyj istoričeskij arhiv v Prage. *Voprosy istorii*, 11 (1990.), 19—30.

¹⁵⁶ Rabota v svjazi s avariej na Černobyl'skoj AES. *Sovetskie arhivy*, 6 (1990.), 41—44.

¹⁵⁷ V. V. Caplin, Suverenitet respublik i komplektovanie arhivov. *Sovetskie arhivy*, 4 (1991.), 88—91.

knjiga i dva izvještaja o znanstvenim diskusijama i »okruglim stolovima« u SSSR-u, gdje smo i mi bili spomenuti, ili se pak, govoreći o Jugoslaviji, Balkanu i jugoistočnoj Europi, govorilo i o nama. Studije o Hrvatskoj i vezama Rusije s Hrvatima treba tražiti ne samo u povijesnoj nego i slavističkoj periodici. Dvomjesečni časopis *Voprosy slavjanovedenija*, specijaliziran za jezična, književna, kulturna, politička i povijesna pitanja slavenskih naroda, donosi više izravnog teksta o nama nego povijesna glasila. U ovom se prikazu osvrćemo isključivo na povijesnu problematiku spomenutog časopisa, a izostavljamo lingvističke i filološke teme. Može se konstatirati da je Hrvatska u sovjetskim istraživanjima bila zastupljena znatno slabije od Poljske, Češke, Slovačke, Srbije ili Bugarske.

Naišli smo na nekoliko članaka više ili manje u vezi s Hrvatskom. O ruskom prijevodu knjige Mavra Orbinija »Kraljevstvo Slavena«, koji je izišao već 1722. godine, piše talijanski profesor slavistike sa sveučilišta u Pisi Giuseppe dell'Agata.¹⁵⁸ U raspravi V. A. Djakova »Slavensko pitanje u ruskoj društvenoj misli 1914.—1917.«¹⁵⁹ Hrvatska se spominje na tri mjesta. Trojica navedenih političkih djelatnika nisu nažalost bila sklona samostalnoj hrvatskoj državi. Časopis *Novaja i novejšaja istorija* najavio je za 1992. godinu članak »Kako se formirala jugoslavenska država«.

Volkov je obradio sovjetsko-jugoslavenske odnose 1939.—1941.,¹⁶⁰ a Gudakov diplomatsku djelatnost Ive Andrića u proljeće 1941.¹⁶¹ Poslijeratnom poviješću Jugoslavije pozabavilo se nekoliko autora. Girenko je već 1989. pisao o 1948. godini,¹⁶² Gibianskij o sovjetsko-jugoslavenskom konfliktu od 1948.—1953.,¹⁶³ Kuznečevskij o koncepciji samoupravljanja¹⁶⁴ a Malinovs'ka o ekonomskoj emigraciji Jugoslavije od šezdesetih do osamdesetih godina.¹⁶⁵

Frejdenberg prikazuje članke o srednjem vijeku objavljene u *Radovima* Filozofskog fakulteta u Zadru,¹⁶⁶ objave statuta dalmatinskih gradova¹⁶⁷ i osvrće

¹⁵⁸ Giuseppe dell'Agata, Russkij perevod »Carstva Slavjan« Mauro Orbini. *Sovetskoe slavjanovedenie*, 5 (1990.), 58—68.

¹⁵⁹ V. A. Djakov, Slavjanskij vopros v ruskoj obščestvennoj mysli 1914—1917 godov. *Voprosy istorii*, 4—5 (1991.), 3—11.

¹⁶⁰ V. K. Volkov, Sovetsko-jugoslavskie otnošenija v načal'nyj period vtoroj mirovoj vojny v kontekste mirovyj sobytij (1939—1941). *Sovetskoe slavjanovedenie*, 6 (1990.), 3—17.

¹⁶¹ V. V. Gudakov, Diplomatičeskaja dejatel'nost' Ivo Andrića vesnoj 1941. g. i sud'ba jugoslavskogo predstavitel'stva v nacističkoj Germanii. *Sovetskoe slavjanovedenie*, 1 (1990.), 12—16.

¹⁶² Ju. S. Girenko, SSSR — Jugoslavija: 1948. god. *NNI* 4 (1988.).

¹⁶³ L. Ja. Gibianskij, K istorii sovjetsko-jugoslavskogo konflikta 1948—1953. gg. Sekretnaja jugoslavo-bolgarskaja vstreča v Moskve 10. fevralja 1948. goda. *Sovetskoe slavjanovedenie*, 4 (1991.), 12—23.

¹⁶⁴ V. D. Kuznečevskij, Kakaja koncepcija samoupravlenija osuščestvlenna v Jugoslavii (Rekviem po Borisu Kidriču). *Sovetskoe slavjanovedenie*, 2 (1991.), 17—29.

¹⁶⁵ O. Ja. Malinovs'ka, Trudova emigracija z Jugoslavii (60—80-ti roki). *Ukrajins'kyj istoryčnyj žurnal*, 1 (1991.), 46—56.

¹⁶⁶ M. M. Frejdenberg, Medievistika na stranicah »Trudov« filozofskogo fakul'teta v Zadare. *Sovetskoe slavjanovedenie*, 2 (1990.), 108—109.

¹⁶⁷ Isti. Novye publikacii dalmatinskih gorodskih statutov. *Sovetskoe slavjanovedenie*, 4 (1990.), 119.

se na proučavanje povijesti Dubrovnika proteklih dvadeset godina.¹⁶⁸ Vorobjeva prikazuje Pederinovu knjigu o mletačkoj upravi u Dalmaciji,¹⁶⁹ Bušueva knjigu »Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću«,¹⁷⁰ a V. P. Gruzdeva knjigu Ivana Očaka »Gorkić. Život, rad i pogibija«.¹⁷¹

Među znanstvenim skupovima održanim proteklih godina u SSSR-u, koji su nas ovako ili onako dotakli, u periodici su registrirani Diskusija o sovjetsko-jugoslavenskim odnosima god. 1948.¹⁷² i Okrugli stol o revolucionarnim promjenama u srednjoj i jugoistočnoj Europi god. 1989.¹⁷³

10. Zaključak

Ostvareni rezultati u sovjetskoj historiografiji 1990. i 1991. godine mogu se danas, nakon raspada SSSR-a, promatrati kao završna faza komunističkog razdoblja u kojem su ideološke stege sve više slabile, a sve se jače očitovali elementi nastajanja nove historiografije, čiji bi cilj bio spoznavanje znanstvene istine o prošlosti te zemlje.

Zato smo u ovom osvrtu podjednako imali na umu informaciju o stanju u promatranom dvogodišnjem razdoblju, ali i viziju zadataka koji predstoje obnovljenoj ruskoj i drugim nacionalnim historiografijama što nastaju na teritoriju raspadnutog imperija. Dio tema već je postavljen, drugi se tek nazire. Da bi se iz opsežne historiografske produkcije mogao zornije uočiti opći proces promjena unutar historiografije, u ovom osvrtu načinjen je izbor i neke su teme jače istaknute. Nastojalo se registrirati novo, upozoriti na tipično, istaknuti ekstremno i pronaći slikovito.

Potpuna slika historiografije u SSSR-u spomenutih godina uključuje i stanje u drugim sovjetskim republikama, danas suverenim državama. Stručna literatura tih naroda nije nam, uz neke izuzetke, stajala na raspolaganju, tako da se moralo odustati od cjelovite panorame.

¹⁶⁸ Isti. Problemy istorii Dubrovnika: raguzistika za poslednie dvadcat' let. *Sovetskoe Slavjanovedenie*, 2 (1991.), 41–50.

¹⁶⁹ I. G. Vorobjeva, I. Pederin: Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409–1797). *Sovetskoe slavjanovedenie*, 6 (1991.), 109–110.

¹⁷⁰ T. S. Bušueva, Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine T. I–II. *Sovetskoe slavjanovedenie*, 6 (1990.), 107–108.

¹⁷¹ V. P. Gruzdeva, »Očak: Gorkić. Život, rad i pogibija. Zagreb 1988.« *Voprosy istorii*, 4–5 (1991.), 198–199.

¹⁷² SSSR — Jugoslavija. 1948. god v sovremennom pročtenii. *Sovetskoe slavjanovedenie*, 4 (1990.), 19–48.

¹⁷³ Revoljucionnye izmenenija v stranah central'noj i jugoistočnoj Evropy. God 1989. *SS* (1990.), 108–109.

SUMMARY

NEW THEMES AND APPROACHES TO SOVIET HISTORIOGRAPHY 1990 AND 1991

Great political changes in the USSR during last years have had a reflection on Soviet historiography. Based on monographs and discussions which were published in leading historical and other journals during 1990 and 1991, the author analyzes the exact character of these changes and their significance.

1) There is a great interest for bourgeois historiography, which is manifested in numerous reprint editions or reeditions of historical works that appeared at the beginning of the century.

2) A significant number of historiographical issues of Russian history before the revolution, and especially the Soviet, began to be interpreted in a way that differs from the hitherto official interpretations.

3) Many themes which were taboos up to this point have been acknowledged and have become the matter of research and discussion.

4) Soviet historiography is now characterized by an initial process of deideologization of historical events.

5) There have been methodological discussions about the tasks that Soviet historiography has to accomplish on the level of theory; some authors are already using more contemporary research methods.

6) A significant amount of the archives materials have been made available to scholars, which made possible publications about the number of famine victims, losses in concentration camps, and other so far prohibited themes.

7) The publication of historical sources and the study of auxiliary historical sciences is continuing.

8) There is an interest in Croat and Soviet historiography, especially by the Slavists specialized in historical studies, but in comparison to other southeastern European countries Croatia could have a greater share in their preoccupations.